

ADALET DERGİSİ
Journal of Justice
Yıl: 153 Dönem: VI 2026/1 Sayı: 76
ISSN: 1011-730X
ISSN (online): 2717-6614

TÜRK HUKUKUNDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE POLİTİKALARININ ÇEVRE HAKKI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

*An Evaluation of Climate Change Mitigation Policies from the Perspective
of Environmental Rights in Turkish Law*

Dr. Öğr. Üyesi Cem Ümit BEYOĞLU
Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi
cemumitbeyoglu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3238-418X

Makale Bilgisi / Article Information

- Makale Türü (Article Types): Araştırma Makalesi (Research Article)
- Geliş Tarihi (Received): 30.12.2025
- Kabul Tarihi (Accepted): 07.02.2026
- Değerlendirme (Peer-Review): Editör Ön İnceleme - Çift Taraflı Körleme -
En az İki Dış Hakem – Yayın Danışma Kurulu Kararı
(Editorial Screening – Double-Blind Peer Review –
At Least Two External Reviewers – Decision of the Editorial
Advisory Board)
- İntihal (Plagiarism): Turnitin (İntihal incelemesi Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü işbirliği ile yapılmaktadır.)
- Etik Beyan (Ethical Statement): Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere
uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada
belirtildiği beyan olunur. (It is declared that scientific and ethical
principles were followed during the preparation of the study, and all
referenced works are cited in the bibliography).
- s.s. 825-866

An Evaluation of Climate Change Mitigation Policies from the Perspective of Environmental Rights in Turkish Law

Abstract

Climate change, one of the most crucial crises in the global context, brings about new approaches in the field of human rights law. Combating climate change from an environmental rights perspective requires a broad consideration within cultural, legal and political contexts. This study addresses issues related to individuals' environmental rights in the context of combating climate change in Turkish constitutional law. The study provides a comparative analysis within the framework of regulations in United Nations and European Union law. Furthermore, the interaction between the Climate Law, which is on the agenda in Turkey, and the constitutional environmental right is evaluated. The study discusses the constitutional protection area in terms of the right to life and the rights of future generations, specifically in relation to mining and energy projects. Within the framework of Turkey's international responsibilities, it is necessary to enact the legal regulations required to combat climate change and to develop policies to combat climate change that will ensure the protection of environmental rights.

Key words

Climate Change, Environmental Right, Climate Law, Intergenerational Justice, The Rights of Future Generations.

TÜRK HUKUKUNDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE POLİTİKALARININ ÇEVRE HAKKI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Özet

Küresel bağlamda en önemli krizlerden biri olan iklim değişikliği, insan hakları hukuku alanında yeni yaklaşımları zorunlu kılmaktadır. Çevre hakkı perspektifinden iklim değişikliği ile mücadele; kültürel, hukuki ve politik açıdan kapsamlı bir değerlendirme gerektirmektedir. Bu çalışma, Türk Anayasa hukukunda iklim değişikliği ile mücadele kapsamında bireylerin çevre hakkına ilişkin sorunları ele almaktadır. Çalışmada Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği hukukunda düzenlemeler çerçevesinde karşılaştırmalı bir analiz yapılmaktadır. Ayrıca Türkiye’de gündemde olan İklim Kanunu ile Anayasal çevre hakkı arasındaki etkileşim değerlendirilmektedir. Çalışma, maden ve enerji projeleri özelinde yaşam hakkını ve gelecek nesillerin hakları ekseninde Anayasal koruma alanını tartışmaktadır. Türkiye’nin uluslararası sorumlulukları çerçevesinde iklim değişikliğiyle mücadelede gerekli hukuki düzenlemelerin yapılması ve çevre hakkının korunmasını sağlayacak iklim değişikliği ile mücadele politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler

İklim Değişikliği, Çevre Hakkı, İklim Adaleti, Kuşaklar Arası Adalet, Gelecek Nesillerin Hakları.

GİRİŞ

İklim değişikliği; fosil yakıtların kullanımı, ormansızlaşma vb. insan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonlarının atmosferdeki bileşimini değiştirmesi sonucu ortaya çıkan küresel bir sorundur. Bu durum, günümüzde yaşam, sağlık, gıda ve su hakkı gibi temel insan hakları açısından büyük bir tehdidi ihtiva etmektedir¹. İklim değişikliğinin neden olduğu kasırgalar, seller, kuraklıklar ve sıcak hava dalgaları gibi hava olayları, milyonlarca insanın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkından faydalanmasını zorlaştırmaktadır². Bu küresel kriz karşısında iklim değişikliği ile mücadele yaklaşımının hak temelli bir zeminde tartışılması ve insan hakları söyleminin güçlendirilmesi gerekmektedir. Hak temelli bir yaklaşım, devletlerin ve diğer sorumlu aktörlerin başta en kırılgan gruplar olmak üzere tüm bireylerin hak ve özgürlüklerini koruması ve güvence altına alması için harekete geçmesini gerektirmektedir³. Bu doğrultuda uluslararası ve ulusal boyutta iklim

¹ Erkan Duymaz ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Çevrenin Korunmasına Katkısı’ 2012 (47) İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 121.

² Amnesty International (Uluslararası Af Örgütü) *Haklarımızı Yakmayın! İnsanlığı İklim Krizinden Korumak İçin ve Şirketler Ne Yapmalı?* 2021
<<https://www.amnesty.org/en/documents/pol30/3476/2021/trve>> E.T. 15.10.2025, 36.

³ Duymaz (n 1) 122.

politikalarının belirlenmesi ve uygulanması, çevre hakkı ve onun temel insan hakları içindeki konumu çerçevesinde değerlendirilmelidir⁴.

Türkiye’de de 2021 yılında Paris Anlaşması’nın onaylanması ve 2053 “*Net Sıfır Emisyon*” hedefinin belirlenmesi gibi gelişmeler, iklim değişikliğiyle mücadele politikalarının Anayasal ve hukuki çerçevesini yeniden şekillendirme ihtiyacını doğurmuştur⁵. Türkiye’nin iklim değişikliği ile mücadelesinde iklim adaleti kavramının önem kazanmasının temelinde iklim değişikliğinin kırılğan grupları daha fazla etkilemesi yatmaktadır. Bu durum, iklim politikalarında insan haklarının gözetilmesini zorunlu kılmaktadır. Ulusal iklim politikalarının 2010-2023 ve 2024-2030 dönemleri incelendiğinde son dönemlerde insan hakları temelli yaklaşımların ve dezavantajlı gruplar odaklı politikaların arttığı anlaşılmaktadır⁶.

Türk Anayasa hukukunda hak temelli bir yaklaşım açısından çevre hakkının Anayasal yorumuna ilişkin önemli sorunlar ve belirsizlikler mevcuttur. İklim değişikliği ile mücadele politikaları kapsamında gerçekleştirilen uygulamalar ile bireylerin çevre hakkı ilişkisinin de hak temelli yaklaşım perspektifinden değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Anayasa’nın 90. maddesi uyarınca uluslararası hukuk düzenlemeleri, bireylerin çevre hakkı açısından öncelikle ele alınması gereken hususlar olarak öne çıkmaktadır. İklim değişikliği politikalarının çevre hakkı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesi çalışmanın temel amaçlarından biridir. Tespit edilen etkileşim noktaları doğrultusunda bireylerin çevre hakkının korunması için gerçekleştirilmesi gereken politika önerileri de hak temelli yaklaşım doğrultusunda ele alınmalıdır. Nitekim Paris Antlaşması’nın onaylanması,⁷ 2053 “*Net Sıfır Emisyon Hedefi*” ve 2 Temmuz 2025 tarihinde kabul edilen 7552 sayılı İklim Kanunu⁸ gibi hususların da çevre hakkına ilişkin güvenceler bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. İşaret edilen noktalar ışığında literatürde iklim değişikliği ve çevre hakkına ilişkin çalışmalar yürütülmüş olsa da iklim değişikliği ile mücadele politikalarının çevre hakkı perspektifinden ele alınmasına ilişkin bir çalışma ihtiyacı da bulunmaktadır.

⁴ TİHEK *İklim Değişikliği ve İnsan Hakları Raporu 2024*

<<https://www.tih.gov.tr/public/editorveuploads/mlixuul2.pdf>> E.T. 08.10.2025, 1.

⁵ Kamile Türkoğlu Üstün, ‘Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında Çevre Hakkına Yaklaşımı’ (2021) 29(3) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2463.

⁶ Selçuk Özkaya, ‘Türkiye’nin İklim Değişikliğine Yönelik Politikaları ve Kurumsal Yapısı’ (2024) 6(3) Journal of Environmental and Natural Studies 254-260.

⁷ Paris Anlaşması 7 Ekim 2021 tarihinde Cumhurbaşkanı Kararı ile onaylanmış olup, iç hukuk onay süreci tamamlanmıştır. Anlaşma onay belgesi, ulusal beyan ile birlikte, 11 Ekim 2021 tarihinde BM Sekretaryası’na tevdi edilmiştir. 7 Ekim 2021 tarihli ve 4738 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı için bkz.

<<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/20.5.4738.pdf>> E.T. 10.03.2025.

⁸ 7552 sayılı İklim Kanunu için bkz.

<<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7552&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>> E.T. 10.03.2025.

Çalışmada Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadele politikaları, karşılaştırmalı hukuk verileri ve mevcut kurumsal yapı perspektifinden değerlendirilmektedir. Ayrıca çevre hakkı kavramı, Türk Anayasa Mahkemesi (AYM) ve uluslararası mahkeme içtihatları ışığında analiz edilmektedir. Böylece iklim değişikliği ile mücadelede çevre hakkının ve hak temelli politikaların önemi, Türkiye özelinde güncel mevzuat ve insan hakları perspektifiyle değerlendirilmektedir. Bahsedilen yöntem çerçevesinde çalışmada öncelikle iklim değişikliği ile mücadele politikalarının çevre hakkı ile etkileşimi kavramsal açıdan ele alınacaktır. Ardından Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ve çeşitli karşılaştırmalı hukuk örneklerine değinilecektir. Kavramsal inceleme ve iyi uygulama örnekleri ışığında Türk hukukunda iklim değişikliği ile mücadele politikaları, çevre hukukuna dair temel hususlar ve çevre hakkı arasındaki bağlantılar değerlendirme konusu yapılacak ve gerek teorik gerekse pratik açılarından hukuki sorunlar tespit edilmeye gayret edilecektir. Son olarak ise iklim değişikliği ile mücadele-çevre hakkı etkileşimine ilişkin dikkat çekilen hukuki sorunlara yönelik olarak gerek dünyadaki iyi uygulama örnekleri gerekse insan hakları hukukunun temel ilkeleri doğrultusunda çözüm önerileri ele alınacaktır.

I. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE KAPSAMINDA ÇEVRE HAKKININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Yaşam hakkı ile doğrudan bağlantılı olan çevre hakkı, insanın sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşama güvencesini ifade etmektedir. İklim değişikliği, çevre hakkının kullanılmasını olumsuz etkilemekte ve bu doğrultuda devletlerin bu hakkın korunmasına ilişkin yükümlülükleri söz konusu olmaktadır⁹. Bu bağlamda sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının hukuki ifadesi olan çevre hakkı, insan hakları perspektifinde devletin pozitif yükümlülüklerinin temelini oluşturmakta ve gelecek nesillerin haklarının korunması perspektifini içermektedir¹⁰. Halkın bilgi edinme, karar alma süreçlerine katılma ve adalete erişim gibi usule ilişkin hakları da çevre hakkının ayrılmaz bir parçasıdır¹¹. İklim değişikliği, çevre hakkını doğrudan ihlal eden küresel boyutta bir sorundur. Bu nedenle devletlerin pozitif yükümlülüğü uyarınca iklim değişikliğiyle mücadelede etkili politikalar geliştirmesi, önem arz etmektedir. Nitekim AYM ve AİHM içtihatlarında devletlerin aktif müdahale yükümlülüğü ortaya konmaktadır¹².

⁹ Seda Yurtcanlı Duymaz, *Bir İnsan Hakları Sorunu Olarak İklim Değişikliği 2020* <<https://rwistanbul.org/rapor/0.57647100%201581931516.pdf>> E.T. 21.09.2025, 7; Cüneyt Yüksel, 'İklim Değişikliğiyle Mücadelede Bir Araç Olarak Uluslararası İnsan Hakları Hukuku' (2022) 10(2) Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi 345.

¹⁰ Türkoğlu Üstün (n 5) 2550-2557; Yasemin Semiz, 'Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi' (2014) 4(2) Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi 10-30.

¹¹ Christian Roschmann 'İklim Değişikliği ve İnsan Hakları (Climate Change and Human Rights)' Engin Fırat (çev.), (2021) 70(4) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1190-1195.

¹² Bige Açımız, 'Devletin Yükümlülüklerine Sorumluluğuna ve Yargıcın Yetkilerine Yaklaşımında Etkileri Bakımından Sistemik İklim Davaları' (2022) 19(2) Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 370-380.

İklim değişikliği kapsamında başlıca çevresel sorunların su kirlenmesi, hava kalitesinin bozulması, toprak kirliliği, doğal bitki örtüsünün bozulması, hayvan varlığının ve türlerinin zarar görmesi, kültürel çevrenin bozulması, gürültü, radyoaktif kirlenme, ozon tabakasının incelmeye, sera etkisi ve iklim değişimleri olduğunu vurgulamak gerekir¹³. Çevresel sorunların birbirine bağlılığı; sorunların karmaşıklığını ve nedensel bağlantılar açısından çok yönlülüğü de beraberinde getirmektedir. Çevresel sorunlar arasındaki söz konusu bağlantılar; hava kirliliği-ormansızlaşma-biyolojik çeşitliliğin yok olması ile toprak-su-hava kirliliği şeklindeki etkileşimi ifade etmektedir. Nitekim burada her bir olgu, diğerinin hem nedeni hem de sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çevresel sorunların diğer özellikleri etkileri bakımından evrensel nitelikte olması ve sebep oldukları olumsuz sonuçların kalıcı olabilmesidir. Ayrıca doğada bozulma ve tahrip gibi durumlarda eski hale getirmenin zorluğu ile uzun yılları ve büyük maliyetleri gerektirmesi, çoğu zaman da telafinin mümkün olmaması şeklinde etkiler de söz konusudur¹⁴.

İklim değişikliği ile mücadelenin hak boyutunda çevre hakkı, üçüncü kuşak insan haklarının önemli bir parçası olarak tanımlanmaktadır. Modern çevre hukukunda çevre hakkı, yalnızca bireylere değil, topluma ve gelecek kuşaklara karşı da bir ödev ve hak olarak kabul edilmektedir¹⁵. Bununla birlikte sürdürülebilir kalkınma ve çevresel adalet kavramları ise çevre hakkının hem bugünkü toplumun hem de gelecek nesillerin yararını gözetme gerekliliği üzerinden şekillenmektedir¹⁶. İklim değişikliği politikalarının çevre hakkına ilişkin güvenceler açısından ele alınması amacıyla iklim değişikliği kavramı da değerlendirilmelidir. Bu bağlamda gerek çevre hakkı kavramı gerek çevre hakkı kavramına dahil olan iklim adaleti, kırılabilirlik ve adaptasyon kavramları gerekse de iklim değişikliği ile mücadele politikalarına ilişkin hususların ayrı başlıklar altında ele alınması yararlı olacaktır.

A. ÇEVRE HAKKI VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Çevre hakkı, genellikle insan hakları teorisinde üçüncü kuşak hakları arasında sınıflandırılmaktadır. Bu haklar; kolektif nitelik taşıyan, dayanma ve paylaşma ruhunu gerektiren haklardır¹⁷. Çevre hakkı, sağlıklı, güvenli, temiz ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını ifade etmektedir. Bu hakkın usul güvenceleri kapsamında çevresel bilgiye erişim, kamu katılımı ve çevresel konularda adalet erişim ve demokrasi yer almaktadır¹⁸. Çevre hakkının

¹³ Ruşen Keleş ve Birol Ertan, *Çevre Hukukuna Giriş* (İmge Kitabevi, 2002) 24-38; Şeref Ertay, *Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku* (İleri Yayınları, 2012) 25-40.

¹⁴ Nühmet Turgut, *Çevre Hukuku* (Savaş Yayınevi, 2001), s. 8-9.

¹⁵ Özge Aksoylu, 'Planlama Hukukunda Olağanüstü Hal Uygulamaları ve Yasalar' içinde Toprak M (eds) *Ekolojik Kriz ve Kentler* (Türkiye Barolar Birliği Yayınları Ankara 2015) 140-142; İsmail Demir, 'Küresel İklim Değişikliği ve İklim Değişikliği Çalışmaları' (2016) 3 (5) 21. *Yüzyılda Fen ve Teknik* 12-13.

¹⁶ Aksoylu (n 15) 151-152; Demir, *Küresel İklim Değişikliği* (n 15) 15.

¹⁷ İbrahim Kaboğlu, 'Bir İnsan Hakkı Olarak Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşam Hakkı' içinde Toprak, M (eds) *Kent ve Çevre Davalarında Ehliyet ve Menfaat* Türkiye Barolar Birliği Yayınları Ankara 2014 21.

¹⁸ Kıvılcım Özge Kara ve Ahmet Burçin Yereci, 'Dayanışma Hakkı Bağlamında Çevre Hakkı ve İklim Mücadelesine Katkısı' (2025) 40(1) *İzmir İktisat Dergisi* 1.

konusu niteliğindeki unsurları; doğal ve kültürel çevre, doğal kaynaklar, toprak, dağlık ve ormanlık bölgeler, akarsular, göller, madenler, yeraltı, deniz alanı, kıta sahanlığının doğal zenginlikleri, hava ve su kaynakları, bitkiler, hayvanlar, koruluklar, kültürel veya tarihi öneme sahip taşınmaz mallar, insan çevresinin doğal ve insan eseri olan değerleri şeklinde genel anlamda kabul etmek mümkündür¹⁹. Çevre hukukunun boyutları ise doğal ve biyolojik çeşitlilik hukuku (doğal ortamların korunması, flora-fauna, ağaç ve ormanlar, av hukuku ve hayvan hakları), kültürel, kırsal ve kentsel çevrenin korunması (kültür ve tabiat varlıkları, konut hakkı, insan yerleşimleri, deprem hukuku ve kentsel yerleşim), kirlenme ve zararlar şeklinde belirtilmelidir²⁰

Çevre hakkının özneleri açısından bu hakkın yararlanıcılarının ve sorumlularının belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda çevre hakkından genel olarak yararlanan öznelerin bireyler, kamusal-özel kuruluşlar ve topluluklar, devletler ile gelecek kuşaklar olduğunu kabul etmek gerekir. Çevre hakkının sorumlularının ise bireyler, tüzel kişiler, diğer kamusal-özel kuruluşlar ve topluluklar (tüzel kişiliği bulunmayan kuruluş ve topluluklar) ile devletler olduğu belirtilmelidir²¹. Çevre hakkının yükümlülükleri bağlamında temel anlamda izleme, yaptırım ve onarım şeklinde unsurların yer aldığı vurgulanmalıdır. Çevre hakkının ihlali doğrultusunda sorumluluğun ise çevre hukukunda (kirlenen öder ilkesi ile kusursuz sorumluluk), medeni hukukta ve idare hukukunda sorumluluk şeklinde söz konusu olacağı ifade edilebilir. Sorumluluk neticesinde gündeme gelecek olan yaptırımlar ise idari (para cezaları, işletme izni ve faaliyetin durdurulması), cezai (işlemler ve ihmaller, yaptırımlar ve çevreye karşı suçlar) ile eski hale getirme yükümlülüğü şeklinde genel olarak belirtilebilmektedir²².

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) açıkça sağlıklı çevre hakkını düzenlememekle birlikte, AİHM, çevresel bozulmalardan etkilenen yaşam hakkı (m. 2) ve özel ve aile hayatına saygı hakkı (m. 8) gibi hakları ihlal edilebilir kabul ederek hak temelli yaklaşıma uygun şekilde önemli değerlendirmeler yapmıştır. Bu içtihatlar, devletlere çevresel risklere karşı bireyleri koruma yönünde pozitif yükümlülükler getirmekte ve iklim değişikliği gibi ciddi çevresel risklerin harekete geçirici bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır²³.

İklim değişikliği; yaşam, sağlık, özel ve aile hayatına saygı ve temel ihtiyaçlara erişim gibi çeşitli insan haklarının ihlal edilmesine neden olmakta, ayrıca yoksulluk, eşitsizlik ve istikrarsızlık gibi sosyal sorunları da derinleştirmektedir²⁴. Bu nedenle çevre hakkının kavramsal çerçevesi, iklim adaleti kavramı etrafında şekillenmekte olup, iklim değişikliğiyle mücadele

¹⁹ Metin Topçuoğlu, *Çevre Hakkı ve Yargı* (Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 1998) 90.

²⁰ İbrahim Kaboğlu ve Nihal Yancı Özalp, *Çevre Hakkı* (Tekin Yayınevi, 2021) 92-115.

²¹ Topçuoğlu (n 19) 91-98; Keleş ve Ertan (n 13) 83-90.

²² Çevre hakkının özneleri, yükümlülükleri, sorumluluk türleri ve yaptırımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kaboğlu ve Yancı Özalp (n 20) 85-134.

²³ Cemre Edip Yalçın, 'Çevre Hakkının Anayasa Mahkemesi Önünde Başvuruya Konu Edilebilirliği ve Konuya İlişkin Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yaklaşımı' (2021) 9(1) Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 96.

²⁴ TİHEK (n 4) 1266.

politikalarının adil dağılım ve eşitlik temelinde taraflarla kurgulanması gerektiğini vurgulamaktadır. İklim değişikliği ile mücadele politikaları kapsamında uygulanan tedbirlerin çevre hakkına temas ettiği hususlarda gerek doktrin gerek devlet uygulamaları gerekse yargı kararlarında iklim adaleti, kırılmalı ve adaptasyon kavramlarının önem taşıdığı anlaşılmaktadır²⁵. Söz konusu kavramların ayrı başlıklar altında ele alınması yararlı olacaktır.

1. İklim Adaleti

İklim adaleti kavramı; iklim değişikliğiyle ilgili hak ve yükümlülüklerin tarihsel sorumluluk, eşitlik, insan hakları ve nesiller arası adalet ilkelerine göre adil biçimde paylaştırılmasını amaçlayan bir olgu şeklinde tanımlanabilir. Nitekim çevre hakkının iklim boyutu niteliğinde olan iklim adaleti kavramı; özellikle kırılmalı gruplar (yoksullar, yerli halklar, gelecek kuşaklar) açısından çevre hakkının ihlalinin iklim adaletsizliği şeklinde nitelendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda çevre hakkı; bilgiye erişim, katılım ve yargısal başvuru gibi klasik çevre hukukunun güvencelerini iklim bağlamına taşımakta ve iklim adaleti taleplerini pozitif ve negatif yükümlülüklerle dönüştüren hak boyutunu ifade etmektedir. İklim adaleti, çevresel adaletin temelini oluşturan dağıtıcı (*distributive*), usule ilişkin (*procedural*) ve tanıma (*recognitionnal*) şeklinde üç boyuttan yola çıkmakta ve dördüncü bir boyut olan onarıcı/düzeltilici (*restorative/corrective*) adalet ile tamamlanmaktadır²⁶.

a. Dağıtıcı (*Distributive*) Adalet

İklim değişikliği, dağıtıcı adaletsizliğin paradigmatik bir örneğidir; çünkü tarihsel anlamda bazı gelişmiş ülkeler, sera gazı emisyonlarının büyük çoğunluğundan sorumluyken, iklim değişikliğine en az sebep olan dezavantajlı ülkeler en büyük zararı görmektedir²⁷. Dağıtıcı adalet kavramı, iklim etkilerinin, maliyetlerinin ve adaptasyon tedbirlerinin faydalarının toplum genelinde adil ve eşit bir şekilde dağıtılmasını ele almaktadır²⁸. “*Ortak ama Farklılaştırılmış Sorumluluklar*” şeklinde ifade edilen ilke, ulusların çevresel sorunları çözme sorumlulukları ile kalkınma haklarını dengeleyerek uluslararası ilişkilerde eşitlik sağlamayı amaçlamaktadır²⁹. Gelişmiş ülkelerin

²⁵ İsmet Akbaş ve Emine Nur Kırımlı, ‘İklim Değişikliği Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi Akademik Eğilimler ve Odak Alanları’ (2025) 9(1) Politik Ekonomik Kuram 99; Olcay Besnili Memiş, ‘İklim Değişikliği ve Sosyal Adalet Sosyal Politika ve Dayanıklılık Çerçevesinden Bir İnceleme’ (2023) 3(2) Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi 26.

²⁶ Sirkku Juhola, Milja Heikkinen, Taru Pietilä, Fanny Groundstroem ve Janina Käyhkö, ‘Connecting Climate Justice and Adaptation Planning an Adaptation Justice Index’ (2022) 136 Environmental Science and Policy 609.

²⁷ Carmen G. Gonzalez, ‘Racial Capitalism Climate Justice and Climate Displacement’ (2021) 11(1) Onati Socio-Legal Series 113.

²⁸ Juhola, Heikkinen, Pietilä, Groundstroem ve Käyhkö (n 26) 610.

²⁹ Robin Kundis Craig, ‘Stationarity is Dead’- Long Live Five Principles For Climate Adaptation Law’ (2010) 34(1) Harvard Environmental Law Review 66.

tarihsel sorumlulukları nedeniyle iklim değişikliğiyle mücadelede öncü rol üstlenmeleri gerektiği kabul edilmektedir³⁰.

b. Usule İlişkin (Procedural) Adalet

Usule ilişkin adalet kavramına ilişkin üç tane temel prensipten bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda birinci prensip kapsamında karar alma süreçlerinin şeffaf, hesap verebilir ve katılımcı olması hedeflenmektedir³¹. İkinci prensibe göre özellikle kırılgan grupların ve yerel toplulukların çevresel karar alma süreçlerine anlamlı katılımının sağlanmasını gerektirmektedir³². Son olarak ise usule ilişkin temel çevre haklarının bilgiye ve adalete erişim ile halkın karar alma sürecine katılımı güvencelerini içerdiği vurgulanmalıdır. Bu haklar, iklim değişikliğinden etkilenen diğer insan haklarının kullanılmasının bir ön koşulu olarak görülmektedir³³.

Usule ilişkin adalet kapsamında çevre hakkının usule ilişkin güvencelerini genel olarak çevresel bilgilendirme, eğitim ve katılma hakkı ile hukuki başvuru yolları şeklinde belirtmek mümkündür. Çevre hakkı kapsamında temel anlamda katılım biçimleri; danışma ve hazırlık çalışmaları (tepki gösterme, sivil itaatsizlik, direnme hakkı, danışma, birlikte hazırlık çalışması), çevresel etki değerlendirmesi, çevresel kararlara ve yönetime katılma ile çevresel demokrasi şeklindedir. Başvuru yollarının ise idari başvuru, ombudsman ve yargısal başvuru şeklinde mümkün olduğu belirtilmelidir³⁴.

c. Tanıma (Recognitional) Adaleti

Tanıma adaleti kavramı; toplumsal yapıların, kültürel ve kurumsal normların bazı gruplara doğası gereği eşit olmayan temsil veya muamele sağladığını kabul etmeyi gerektirmektedir³⁵. Tanıma adaleti, bireylerin ve toplulukların farklı kimliklerinin (cinsiyet, yaş, sosyoekonomik durum, etnik köken vb.) ve tarihsel adaletsizliklerin mevcut kırılganlıklarını nasıl artırdığını açıkça belirtmeyi içermektedir. Bu boyut, diğer adalet boyutlarının (dağıtıcı ve usule ilişkin) uygulanabilmesi için bir önkoşul olarak görülmektedir³⁶.

---

³⁰ Aynur, Demir, 'Paris Anlaşması ve 26. Taraflar Konferansı (Cop 26)'nda Türkiye Değerlendirmesi Yükümlülükler ve Sorumluluklar' (2022) 15(2) Biological Diversity and Conservation 166.

³¹ Juhola, Heikkinen, Pietilä, Groundstroem ve Käyhkö (n 26) 610.

³² Jennifer J. Brousseau, Marc J. Stern, Malia Pownall and Lara J. Hansen, 'Understanding How Justice is Considered in Climate Adaptation Approaches a Qualitative Review of Climate Adaptation Plans' (2024) 29 (12) Local Environment 1648.

³³ TİHEK (n 4) 70-71.

³⁴ Kaboğlu ve Yancı Özalp (n 20) 138-172.

³⁵ Juhola, Heikkinen, Pietilä, Groundstroem ve Käyhkö (n 26) 612.

³⁶ Brousseau, Stern, Pownall M and Hansen (n 32) 1644-1645.

d. Onarıcı/Düzeltilici (*Restorative/Corrective*) Adalet

Onarıcı/düzeltilici adalet kavramı; geçmişte meydana gelen haksız veya zararlı davranışlardan dolayı mağdurlara tazminat veya telafi sağlama yükümlülüğüne odaklanmaktadır. İklim değişikliği bağlamında yetersiz hukuki çözüm veya geçmiş sera gazı emisyonlarının neden olduğu kayıp ve zararların (*loss and damage*) giderilmesi ihtiyacını içermektedir³⁷. Bu doğrultuda “*Kirleten öder*” ilkesi iklim değişikliği sonucu ortaya çıkan kayıp ve zararların ödenmesine işaret edilmektedir³⁸.

2. Kırılganlık ve Eşitsizlik Çerçevesi

Kırılganlık (*vulnerable*) kavramı, özellikle dezavantajlı ve dışlanmış gruplar (azınlıklar, kadınlar, çocuklar, engelliler, mülteciler vb.) için insan hakları hukukunun merkezinde yer almaktadır³⁹. Hak temelli sosyal politika ve adil dağılım ilkesi ile pozitif ayrımcılık mekanizmaları, kırılgan grupların korunmasında kritik önemdedir. Nitekim iklim değişikliği, toplumun en savunmasız kesimlerini ekonomik, sosyal ve çevresel olarak etkilemekte ve mevcut eşitsizlikleri derinleştirmektedir⁴⁰. Toplumun iklim değişikliğinden en çok etkilenen hassas grupları arasında kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler, göçmenler, yoksullar ve yerli halklar bulunmaktadır⁴¹.

Yerli halklar, geleneksel geçim kaynaklarına ve doğal çevreleriyle olan güçlü bağlarına dayanmaları nedeniyle iklim değişikliğinin etkilerine karşı özel olarak savunmasızdırlar. Siyasi ve ekonomik marjinalleşme, toprakların ellerinden alınması ve iklim azaltım stratejileri oluşturulurken adil şekilde katılımlarının sağlanmaması, bu kırılganlığı artırmaktadır. Yerli halkların toprakları üzerindeki egemenliğin tanınması, çevresel adaletsizlikleri ele almanın kilit yolu olarak görülmektedir⁴².

3. Adaptasyon Politikaları

Adaptasyon politikaları kavramı, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine ve yeni iklim koşullarına karşı toplumsal ve çevresel sistemleri daha dirençli ve adil bir şekilde dönüştürmek amacıyla geliştirilmiş kamusal tedbirlerin bütünüdür. Adaptasyon politikalarının sosyal adalet, çok-katmanlı yönetim ve kuşaklar arası sorumluluk ilkelerine dayandığını vurgulamak gerekmektedir. Adaptasyon politikaları, iklim

³⁷ Juhola, Heikkinen, Pietilä, Groundstroem ve Käyhkö (n 26) 613.

³⁸ Mustafa Savcı ve Korkmaz Yıldırım, ‘İklim Değişikliği ve Çevresel Maliyetler Kirleten Öder İlkesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme’ (2024) 8(2) *Fiscaoeconomia* 868-878; Ebru Demir, ‘Uluslararası Sistemde İklim Değişikliği Krizler ve Yeni Arayışlar’ (2025) 8(1) *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 83.

³⁹ Elif Çelik, ‘İnsan Hakları Bakımından Kavramına Bir Giriş ve Kavramın AİHM Kararlarındaki Görünürlüğü’ (2020) (22) *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 68-72.

⁴⁰ Besnili Memiş (n 25) 25.

⁴¹ Brousseau, Stern, Pownall M and Hansen (n 32) 1645.

⁴² Jessica L. Liddell, Catherine Mckinley and Jennifer M. Lilly, ‘Historic and Contemporary Environmental Issues among Native Americans in the Gulf Coast Region of the United States’ (2021) 15(1) *Studies in Social Justice* 20-22.

değişikliğinin kaçınılmaz etkileriyle başa çıkmak için hayati önem taşımaktadır. Ancak bu stratejilerin sosyal adaleti sağlaması gerekmektedir⁴³. Çevre hukuku perspektifinden adaptasyon politikaları, kırılganlık değerlendirmesinden finansal mekanizmalara, sosyal adaletten teknoloji transferine kadar çok geniş bir yelpazede çalışan, bütүнleştirici, adil ve dönüştürücü bir hukuki müdahale sistemidir. Adaptasyon politikalarının hatalı uygulanması veya özel toplumsal koşulların dikkate alınmaması nedeniyle, kırılganlığı azaltmak yerine artırması veya başka gruplara kaydırması “maladaptasyon” şeklinde tanımlanmaktadır⁴⁴. Maladaptasyon, genellikle sosyal adaletsiz uygulamalardan veya toplumsal hassasiyetlerin ihmal edilmesinden kaynaklanmaktadır⁴⁵.

İklim değişikliğiyle mücadelede yaklaşımlar arasında sosyal politika ve dayanıklılık (*resilience*) öne çıkmaktadır. Dayanıklılık, sistemin sorunları telafi etme kapasitesine odaklanırken, sosyal politika, kamu gücü tarafından sunulan kapsayıcı ve evrensel normlara sıkı sıkıya bağlı ve sosyal adaleti tesis etmeyi amaçlayan bir yönetim biçimini ihtiva etmektedir. Sosyal politikanın deneyim, kamusal güvence ve normatif içerik açısından sosyal adaleti sağlamada daha fazla potansiyel sunduğu kabul edilmektedir⁴⁶.

B. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE KAVRAMI

İklim krizinin tetiklediği çevresel sorunlar, pek çok ülkede Anayasada güvence altına alınan hakların (yaşam, sağlık, mülkiyet) korunmasını zorunlu kılmaktadır. Anayasa hukukunda çevre hakkının tanınması, devletlere çevre kirliliğini önleme ve çevreyi geliştirme konusunda görevler yüklemektedir⁴⁷. Bu Anayasal güvence, bireylerin ve toplumların iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden korunma taleplerini hukuki zemine taşımaktadır⁴⁸.

İklim değişikliği, temel hak ve özgürlüklere etkisi yönüyle Anayasa hukuku açısından büyük öneme sahiptir. Nitekim doktrinde küresel ısınmanın yaşam hakkı ve sağlıklı bir çevre gibi temel hakların kullanılmasını olumsuz etkilediği vurgulanmıştır⁴⁹. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), iklim değişikliğinin etkilerinin “karmaşık ve çok yönlü” olduğunu ve modern çağın en acil sorunlarından biri olduğunu teyit etmiştir. Devletlerin uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan sera gazı emisyonu azaltım yükümlülüklerini yerine getirmemeleri, temel hak ve özgürlükleri olumsuz

⁴³ Juhola, Heikkinen, Pietilä, Groundstroem ve Käyhkö (n 26) 609.

⁴⁴ Jon Barnett and Saffron O’Neill, ‘Maladaptation’ (2010) 25 Global Environmental Change 211-213.

⁴⁵ Tim Forsyth and Constance L. Mcdermott, ‘When Climate Justice Goes Wrong Maladaptation and Deep Co-Production in Transformative Environmental Science and Policy’ (2022) 98 Political Geography 2-3.

⁴⁶ Besnili Memiş (n 25) 28-29.

⁴⁷ Kaboğlu (n 17) 23.

⁴⁸ Duymaz (n 1) 127.

⁴⁹ Oğuz Sancakdar, ‘İklim Değişikliğinin Kamu Hizmeti Sürdürülebilir Kalkınma ve Temel Haklara Etkilerinden Kesitler ve İklim Davaları’ (2023) (22) İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi 101.

etkileyebilmektedir⁵⁰. Bu bağlamda iklim krizine karşı Anayasal ve yasal güvencelerin oluşturulması, devletlerin hem uluslararası hem de ulusal hukuk yükümlülüklerini yerine getirmesi için elzemdir. Çevre korumasının ulusal Anayasalara dâhil edilmesi, “*Çevresel Anayasacılık*” olarak adlandırılan bir eğilimi yansıtmaktadır. Dünya genelinde yaklaşık 140 devlet, çevre hakkını Anayasa veya kanun düzeyinde tanımaktadır⁵¹. Bu tür Anayasal hükümler, yasama organına çevre korumaya ilişkin düzenlemeler yapma yükümlülüğü getirirken, yargısal ve idari makamlar için bir yorum rehberi işlevi görmektedir⁵².

Derin ekoloji yaklaşımı, doğaya insanın faydasından bağımsız olarak içkin bir değer atfetmekte ve sadece insan sağlığını hedef alan ve yüzeysel kalan “*sığ ekolojiye*” karşı çıkmaktadır⁵³. İklim krizi, geri dönüşü olmayan etkileri ve geniş çaplı yansımaları ile bir hukuk sorunu olarak ele alınmaktadır. Anayasal güvenceler kapsamında çevre hakkı ve yaşam hakkının korunması, iklim değişikliği bağlamında ayrı bir önem kazanmaktadır⁵⁴.

1982 Anayasası’nın 56. maddesi; “*herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı*”nı güvence altına alırken, devlete çevreyi koruma ve geliştirme yükümlülüğü yüklemektedir. Dolayısıyla çevresel hakların insan hakları sistemine entegrasyonu ve Anayasadaki konumunun güçlendirilmesi, devletin iklim politikalarında hem bireylerin hak sahibi olarak davacı olmasını hem de kamusal yükümlülükleri genişletmesini sağlayacaktır. Devlete çevreyi geliştirme, koruma ve çevre kirlenmesini önleme görevleri verilmiştir⁵⁵. Özellikle yaşam hakkı ve gelecek kuşakların hakları ile bağdaştırılan çevre hakkı, yalnızca bugünkü neslin değil, gelecekteki nesillerin de korunmasının devlet için bir yükümlülük oluşturduğunu göstermektedir⁵⁶. AYM’nin çevre hakkı yaklaşımı, ekonomik kalkınma ile çevre koruma dengesini gözetmekle birlikte sağlıklı ve dengeli çevrenin yaşam ve sağlık haklarına etkisi nedeniyle devlete aktif koruma yükümlülüğü öngörmektedir⁵⁷. İklim değişikliğinin hukuki açıdan yol açtığı sorunların temel olarak iklim mültecileri, başta çevre, self determinasyon ile uluslararası barış ve güvenlik olmak üzere insan hakları

⁵⁰ Seher Çakan, ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde İklim Değişikliği Davaları’ (2025) 29(1) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 200.

⁵¹ Yurtcanlı Duymaz (n 9) 8, 13.

⁵² Türkoğlu Üstün (n 5) 2551.

⁵³ Ekolojik sorunların kökeni üzerine yapılan felsefi tartışmalarda Arne Naess’in temsil ettiği “*Derin Ekoloji*” yaklaşımı, ekolojik sorunların temelinde insan merkezli (antroposentrik) modern düşüncenin yattığını savunmaktadır. Engin Arıkan, ‘Çevreci Düşünce ve Çevre Hukuku İçin Radikal Bir Kılavuz Arne Naess’in Derin Ekoloji Yaklaşımı’ (2020) 2(1) Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 191-200; Çiğdem Tuğaç, ‘İklim Değişikliğiyle İlgili Birleşmiş Milletler Belgelerinin Derin Ekoloji Bağlamında Değerlendirilmesi’ (2018) 22(2) Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi 327–339.

⁵⁴ Neslihan Özkerim Güner, ‘İklim Değişikliği ve Dünya Mirasının Korunması’ (2021) 11(2) Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 264.

⁵⁵ Semiz (n 10) 11-15.

⁵⁶ Emel Ünal, ‘Uluslararası ve Ulusal Mahkeme Kararları Işığında İklim İçtihadının Gelişimi’ (2024) (6) Çevre Şehir ve İklim Dergisi 170.

⁵⁷ Türkoğlu Üstün (n 5) 2555-2570; Semiz (n 10) 16-17.

açısından ele alınması mümkündür⁵⁸. Buna karşın çalışmada iklim değişikliğinin çevre hakkı açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

II. KÜRESEL BAĞLAMDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE-ÇEVRE HAKKI ETKİLEŞİMİ

Nedenleri, sonuçları ve mücadele yöntemleri açısından küresel bir nitelik taşımakta olan iklim değişikliği⁵⁹, uluslararası hukuku, çevresel adaleti ve devletlerin egemenlik alanlarını derinden etkileyen çok boyutlu bir krizdir⁶⁰. İklim değişikliğiyle mücadele; hem uluslararası hem de ulusal politikalar aracılığıyla yapılandırılmaktadır. Bununla beraber bu süreçte adalet, etkinlik ve uygulanabilirlik arasında gerilimler mevcuttur. Bu doğrultuda Türk hukukunda çevre hakkı güvencelerini ihlal etmeyecek şekilde iklim değişikliği ile mücadele politikalarının geliştirilmesine yol gösterici ve örnek hususlar olması sebebiyle BM, AB, AİHM, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi (Amerikalılar Arası İHM) uygulamalarından ve karşılaştırmalı hukuk verilerinden yararlanılması katkı sağlayacaktır. Bu analiz, Türkiye'nin iklim değişikliği mücadele politikalarını BM hukuku, küreselleşme ve karşılaştırmalı hukuk perspektifiyle önemli ölçüde güçlendirmekte, politikalar bağlamında yol gösterici bir temel sunmaktadır. Karşılaştırmalı hukuk verileri kapsamında özellikle Almanya, Hollanda, ABD ve Çin hukuk düzenlerindeki hususlar bu nitelikte ele alınmalıdır.

A. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER HUKUKU

İklim değişikliğiyle mücadele çabalarının kökeninde yer alan temel uluslararası metin, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS)'dir⁶¹. İklim rejiminin temelini atan BMİDÇS'nin nihai amacı, iklim sistemine insan kaynaklı tehlikeli müdahaleyi önleyecek bir seviyede sera gazı konsantrasyonlarını stabilize etmektir. Sözleşme, bu amaca ulaşma

⁵⁸ İklim değişikliğinin ortaya çıkardığı sorunlar olarak iklim mültecileri, self-determinasyon hakkı ve uluslararası barış ve güvenlik tehdidi ile ilgili hususlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neslihan Özkerim Güner, *İklim Değişikliği Nedeniyle Devletlerin Sorumluluğu* (Yetkin Yayınları 2018) 21-59.

⁵⁹ Sinem Gözde Beşballı, 'Çevre Sorunları Çerçevesinde Küresel İklim Değişikliği' (2023) 9(2) Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 505; Demir, Krizler (n 38) 81.

⁶⁰ Berna Aksoy Özcan, 'Ortak Mülkiyet Çerçevesinde İklim Değişikliği Sorununun Çözümünde Kyoto Protokolü'nün Etkisi' (2020) 20(2) Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 169-170.

⁶¹ 1992 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi orijinal metni için bkz. <https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf> E.T. 08.09.2025; Beşballı (n 59) 505; Türkiye, BMİDÇS'ye 16 Ekim 2003 tarihli ve 4990 sayılı kanun ile uygun bulmuş ve 24 Mayıs 2004 tarihinde katılmıştır. 4990 sayılı Kanun için bkz. <<https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D22/Y1/T1/KanunMetni/bd690702-93ce-40ee-8daa-7eef1c4b9ce.html>> E.T. 11.03.2026.

bağlamında “*ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar*” prensibini rehber edinmiştir⁶².

Kyoto Protokolü; BMİDÇS'nin ilk somut hukuki aracı olarak 2005 yılında yürürlüğe girmiş⁶³ ve Ek I'de yer alan gelişmiş ülkelere 2008-2012 döneminde bağlayıcı emisyon azaltım yükümlülükleri getirmiştir⁶⁴. Protokol'deki bu ikili ayırım, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki yük paylaşımını adaletsizlik temelinde şekillendirmiştir⁶⁵. Protokol'ün bu sert yükümlülükleri; emisyon ticareti, ortak uygulama ve temiz kalkınma mekanizması gibi esneklik mekanizmaları ile tamamlanmıştır. Ancak bu mekanizmalar, karbon salınımının ticaretine olanak tanıyarak kirlenmenin sürdürülebilirliğine hizmet ettiği yönünde eleştiriler almıştır⁶⁶.

2015'te kabul edilen Paris Anlaşması, iklim değişikliğiyle mücadelede insan haklarına saygı gösterme ve bunları destekleme yükümlülüğünü yinelemiştir⁶⁷. Anlaşma, küresel ısınmayı 2°C'nin altında tutmayı ve 1.5°C'de sınırlandırmayı hedeflemiş; Kyoto sonrası rejimin temelini oluşturmuş ve 2016 yılında yürürlüğe girmiştir⁶⁸. Anlaşmanın en belirgin hukuki farklılığı, önceki Sözleşmelerdeki sert ikili ayırımı terk ederek, yükümlülükleri tüm taraflara yaymasıdır⁶⁹. Bu yeni yaklaşım, ülkelerin “*farklı ulusal koşulları*

---

⁶² TİHEK (n 4) 34.

⁶³ 1997 yılında düzenlenen Kyoto Protokolü'nün orijinal metni için bkz. <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/09/19980921%2004-41%20PM/Ch_XXVII_07_ap.pdf> E.T. 08.09.2025; Mehmet Öztürk ve Arzu Öztürk, 'BMİDÇS'den Paris Anlaşması'na Birleşmiş Milletler'in İklim Değişikliğiyle Mücadele Çabaları' (2019) 12(4) Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 535; Türkiye 5836 Sayılı Kanun'un 5 Şubat 2009'da kabul edilmesi ve 13 Mayıs 2009 tarih ve 2009/14979 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nın ardından Birleşmiş Milletler'e yapılan bildirimle 26 Ağustos 2009 tarihinde Kyoto Protokolü'ne Taraf olmuştur. 5836 sayılı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolüne Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun metni için bkz. <<https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D23/Y2/T1/KanunMetni/949ac3ed-6637-4fc6-b0dd-7517f4eab80f.html>> E.T. 11.03.2026.

⁶⁴ Konuralp Pamukçu, 'Küresel Isınmaya Karşı Küresel İşbirliği' (2006) 3(10) Uluslararası İlişkiler 185-188.

⁶⁵ Hulusi Ekber Kaya, 'Kyoto'dan Paris'e Küresel İklim Politikaları' (2020) 4(10) Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi 178.

⁶⁶ Aksoy Özcan (n 60) 177.

⁶⁷ 2015 yılında düzenlenen Paris Anlaşması'nın orijinal metni için bkz. <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2016/02/20160215%2006-03%20PM/Ch_XXVII-7-d.pdf> E.T. 08.09.2025; Paris Anlaşması 7 Ekim 2021 tarihinde Cumhurbaşkanı Kararı ile onaylanmış olup, iç hukuk onay süreci tamamlanmıştır. Anlaşma onay belgesi, ulusal beyan ile birlikte, 11 Ekim 2021 tarihinde BM Sekreteryası'na tevdi edilmiştir. 7 Ekim 2021 tarihli ve 4738 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı için bkz. <<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/20.5.4738.pdf>> E.T. 10.03.2025.

⁶⁸ Şaile Tuba Öztürk ve Z. Fuat Toprak, 'Kyoto Protokolü ve Türkiye'nin Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi' (2024) 8(1) Türk Hidrolik Dergisi 8-12.

⁶⁹ Daniel Bodansky, 'The Copenhagen Climate Change Conference a Postmortem' (2010) 104(1) American Journal of International Law 231-232.

ışığında” yükümlülüklerin yerine getirilmesini öngörmektedir. Paris Anlaşması'nın merkezinde her ülkenin gönüllü olarak belirlediği taahhütler yer almaktadır. Gelişmiş ülkeler öncülük etmekle yükümlü tutulmakta, buna karşın gelişmekte olan ülkeler teşvik edilmektedir⁷⁰. Anlaşma, Kyoto Protokolü'nden farklı olarak her ülkenin kendi koşullarına uygun Ulusal Katkı Beyanı (NDCs) sunmasını öngören bir yaklaşım benimsemiştir⁷¹. Ancak mevcut taahhütlerin küresel ısınmayı 1.5°C'nin altında tutmak için yetersiz olduğu, bunun da toplu olarak daha büyük göç ve yerinden edilme dalgalarını tetikleme riski taşıdığı belirtilmektedir⁷².

Uluslararası Adalet Divanı, (UAD), 23 Temmuz 2025 tarihli Danışma Görüşü kapsamında iklim değişikliğiyle ilgili devlet yükümlülüklerinin hem uluslararası antlaşma hukukundan hem de uluslararası örf ve adet hukukundan kaynaklandığını teyit etmiştir. UAD, devletlerin, kendi yetki ve kontrolleri altındaki faaliyetlerin çevreye önemli zarar vermesini önlemek için “*gerekli özeni gösterme*” (*due diligence*) yükümlülüğünün örf ve adet hukukunun bir parçası olduğunu ve iklim sistemine uygulanacağını vurgulamıştır. UAD, iklim değişikliğinin ciddiyeti nedeniyle bu özen standardının “*sıkı*” olması gerektiğini ve devletlerin çevrenin korunması için iş birliği yapma yükümlülüğünün de örf ve adet hukuku kuralı olduğunu belirtmiştir. UAD, iklim antlaşmalarının (Kyoto ve Paris) diğer uluslararası hukuk kurallarını (*lex specialis* prensibi gereğince) genel olarak dışladığı argümanını kabul etmemiştir⁷³. Bu değerlendirme, antlaşma kurallarının yanı sıra genel örf ve adet hukuku kurallarının da geçerliliğini sürdürdüğünü anlamına gelmektedir.

UAD, iklim değişikliği ile mücadele açısından uluslararası insan hakları hukuku (Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi⁷⁴ dahil) kapsamındaki yükümlülüklerin de uygulanabilir olduğunu belirtmiştir. UAD'ye göre; temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkı, diğer insan haklarının (yaşam, sağlık, yeterli yaşam standardı gibi) etkin bir şekilde kullanılabilmesi için bir ön koşuldur. İklim değişikliğinin olumsuz etkileri, bu temel hakların ihlaline yol açmaktadır⁷⁵. BM hukuku bağlamında iklim değişikliği ile mücadelede gözetilmesi gereken hukuki ilkelerin sürdürülebilir kalkınma, çevresel etki değerlendirmesi, devletlerin ortak ama farklılaşmış sorumlulukları, önleme,

⁷⁰ Demir, Paris Anlaşması (n 30) 163-164.

⁷¹ TİHEK (n 4) 43-45.

⁷² Gonzalez (n 27) 120-121.

⁷³ Orijinal ismi “*Obligations of States in respect of Climate Change*” olan Danışma Görüşü metni için bkz. <<https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/187/187-20250723-adv-01-00-en.pdf>> E.T. 10.09.2025.

⁷⁴ İkiz sözleşmeler olarak nitelendirilen Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi için <https://treaties.un.org/doc/treaties/1976/03/19760323%2006-17%20am/ch_iv_04.pdf> ile Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi için <https://treaties.un.org/doc/treaties/1976/01/19760103%2009-57%20pm/ch_iv_03.pdf> E.T. 10.09.2025.

⁷⁵ UAD Danışma Görüşü (n 71) 123-130.

ihtiyat, eşitlik, uluslararası dayanışma ve iyi niyet olduğunu kabul etmek mümkün mümkündür⁷⁶.

B. AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKU

AB, iklim değişikliğiyle mücadelede küresel bir öncü olmayı hedeflemektedir⁷⁷. Bu amaçla yayımlanan Avrupa Yeşil Mutabakatı, Birliğin 2050 yılına kadar karbon salınımını sıfıra indirmeyi amaçlayan yeni bir ekonomik büyüme stratejisidir. Bir politika belgesi veya esnek hukuk (*soft-law*) aracı olan Mutabakat'ın doğrudan hukuki bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Ancak Mutabakat hedeflerini bağlayıcı hale getirmek amacıyla Avrupa İklim Tüzüğü kabul edilmiştir⁷⁸. Bu düzenleme, 2050 iklim nötrlüğü hedefini yasal zemine oturtmuş ve 2030 yılı için sera gazı emisyonlarında en az %55 oranında yerel azaltım hedefini getirmiştir. Tüzükler, ulusal hukuk sistemlerindeki kanunlara benzer şekilde doğrudan uygulanabilir ve bağlayıcıdır⁷⁹.

AB hukukunda çevre politikasının bütünleştirilmesi (ÇPB) prensibi, uzun süredir mevcuttur. Bu prensip, sürdürülebilir kalkınma ilkesinin hayata geçirilmesi için hayati öneme sahiptir. İklim Politikasının Bütünleşmesi (IPB), ÇPB'den yola çıkarak geliştirilmiş olup hem azaltım hem de uyum öğelerini barındırmaktadır. Uyum öğesinin sürdürülebilir kalkınma ile olan gerçek ilişkisi nedeniyle bütünleşme açısından daha büyük bir öneme sahip olduğu öngörülmektedir. AB'nin iklim politikalarındaki başarısı, daha çok enerji politikalarıyla bütünleşen azaltım alanında gerçekleşmiştir⁸⁰.

C. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ UYGULAMASI

AİHS sağlıklı bir çevre hakkını açıkça düzenlememesine rağmen, AİHM, Sözleşme'deki hakların çevresel risk ve zararlardan etkilenmesi temelinde içtihat geliştirmiştir⁸¹. AİHM, iklim değişikliği davalarını zarar kaynağı ile zarardan etkilenenler arasında doğrudan bağ kurulan geleneksel çevre içtihatlarından farklı yeni bir dava kategorisi olarak değerlendirmektedir. AİHM, *Verein Klimaseniorinnen Schweiz* davasında devletin sera gazı emisyon azaltım yükümlülüğünü yerine getirmemesinin AİHS'nin 8. maddesinin ihlali olduğuna karar vererek pozitif yükümlülüklerin kapsamını genişletmiştir. AİHM, ilk olarak devletlerin iklim değişikliğiyle

⁷⁶ Özkerim Güner, İklim Değişikliği (n 58) 76-114.

⁷⁷ Seven Erdoğan, 'İklim Değişikliğine Karşı Verilen Küresel Mücadele ve Avrupa Birliği' (2018) 7(4) Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi 711.

⁷⁸ Orijinal ismi "*European climate law*" olan Tüzük metni için bkz. <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649385/EPRS_BRI\(2020\)649385_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649385/EPRS_BRI(2020)649385_EN.pdf)> E.T. 11.09.2025.

⁷⁹ Kamile Türkoğlu Üstün, 'Yeni Bir Dönemin Başlangıcı Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türk Çevre Hukuku ve Politikalarına Etkileri' (2021) 16(36) Memleket Siyaset Yönetim (MSY) 337-348.

⁸⁰ Feza Sencer Çörtoğlu, 'Avrupa Birliği İklim Politikasının Bütünleşmesi'nde Sürdürülebilir Kalkınma'nın Etkisi' (2019) 3(1) Contemporary Research in Economics and Social Sciences 200-216.

⁸¹ López Ostra v. Spain, no, 16798/90 (ECtHR 9 December 1994) § 55-58; Yalçın (n 23) 98.

mücadele taahhütlerine yönelik genel hedef doğrultusunda karbon nötrlüğüne ulaşmak için bir zaman çizelgesi belirlemesi gerektiğini ifade etmiştir. İkinci yükümlülük kapsamında AİHM, devletler tarafından aynı zaman dilimi için kalan toplam karbon bütçesini belirten genel önlemler veya gelecekteki sera gazı emisyonlarının nicelleştirilmesine yönelik eşdeğer bir yöntem benimsenmesinin gerektiğine dikkat çekmiştir. AİHM, üçüncü yükümlülüğün ulusal politikalarda öngörülen ilgili zaman dilimleri içinde ulusal sera gazı azaltma ana hedeflerini prensip olarak karşılayabilecek nitelikte olduğu düşünülen ara sera gazı emisyon azaltma hedeflerinin ve yollarını belirlenmesi olduğunu ifade etmiştir. AİHM, dördüncü yükümlülüğün ise devletlerin ilgili sera gazı azaltma hedeflerine uygun şekilde uyup uymadıklarını veya uyma sürecinde olup olmadıklarını gösteren kanıt sunmak şeklinde olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu yükümlülükler ile ilgili olarak AİHM, usul güvenceleri bağlamında iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik düzenlemelerin ve önlemlerin belirlenmesi ile uygulanması açısından kamu otoriteleri tarafından tutulan önemli bilgilerin kamuoyuna ve özellikle söz konusu düzenlemelerden veya bunların yokluğundan etkilenebilecek kişilere sunulması gerektiğini belirtmiştir. AİHM, söz konusu usul güvenceleri açısından karar alma sürecinde kamuoyunun görüşlerinin ve özellikle ilgili düzenlemelerden ve tedbirlerden veya bunların yokluğundan etkilenen ya da etkilenme riski altında olanların çıkarlarının dikkate alınabileceği prosedürlerin mevcut olması gerektiğine de dikkat çekmiştir⁸².

D. AMERİKALILAR ARASI İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ UYGULAMASI

Uluslararası insan hakları hukuku bağlamında Amerikalılar Arası İHM, 2017 tarihli yılında vermiş olduğu Tavsiye Kararı ile sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını, Sözleşme ile güvence altına alınan diğer temel haklardan bağımsız bir hak olarak tanımıştır⁸³. Mahkeme, bu hakkın tanınmasıyla çevrenin korunmasını insan odaklı perspektiften uzaklaştırmış ve diğer canlıların yaşamsal varlıklarını sürdürebilmeleri açısından önemini vurgulayan bir yaklaşıma geçmiştir. Amerikalılar Arası İHM'ye göre, Taraf Devletlerin çevresel tahribatı önleme (önleme yükümlülüğü), ihtiyat ilkesini gözetme ve işbirliği yapma gibi maddi yükümlülükleri bulunmaktadır. Ayrıca Mahkeme, bir devletin kendi sınırları içinde gerçekleştirdiği faaliyetlerin sınır aşan çevresel zararlarından (örneğin iklim değişikliğine neden olan faaliyetler) sorumlu tutulabilmesi için "*etkin denetim*" kriterini genişleterek yeniden yorumlamıştır. Bu durum, hava kirliliği ve iklim değişikliği gibi küresel sorunların yargısal başvuru konusu yapılabilmesi açısından önemlidir⁸⁴. Mahkeme, 2025 yılında verdiği danışma görüşünde ise çevre hakkına ilişkin

⁸² Verein Klimaseniorinnen Schweiz and others v. İsviçre, no: 53600/20, (ECtHR 9 April 2024) § 550-554; Çakan (n 50) 200-201.

⁸³ Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi'nin 15 Kasım 2017 tarihli "*The Environment and Human Rights*" başlıklı Tavsiye Kararı'nın metni için bkz. <https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_23_ing.pdf> E.T. 16.09.2025.

⁸⁴ Bahar Konuk Sommer, 'Çevre ve İnsan Hakları İlişkinine Yeni Bir Yaklaşım Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi'nin OC-23/17 Sayılı Tavsiye Görüşü' (2020) 11(1) İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 354-359.

önemli saptamalar yapmıştır. Mahkeme, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının unsurlarının doğanın hakların konusu olarak kabul edilerek korunması, iklime ve çevreye geri dönüşü olmayan zarar vermeme yükümlülüğünün emredici kural (*jus cogens*) niteliği, küresel iklim sistemini koruma yükümlülüğü, sağlıklı bir iklim hakkı (*the right to a healthy climate*), yaşayan ve gelecek kuşakların eşitliği ve korunması (*equity and protection of present and future humanity*) olduğunu ifade etmiştir⁸⁵. Kararda iklim hakkına ayrıca vurgu yapılmış olması, iklim değişikliği ile mücadelenin çevre hakkının korunması açısından önemine işaret etmektedir.

E. KARŞILAŞTIRMALI HUKUK

Avrupa'da Almanya Federal Anayasa Mahkemesinin *Klimaschutz* kararı, devletin gelecek nesillerin çevre ve yaşam haklarını koruması gerektiğini hukuk sistemlerinde güçlendirmiştir. Hollanda *Urgenda* davası ise devletlerin insan hakları zemininde iklim koruma önlemlerini artırmak zorunda olduğunu vurgulamıştır⁸⁶. Bu kararlar, Türk hukukunda çevre hakkının bireysel kullanımına ilişkin sınırlı yorumunu sorgulamaya ve uygulamada hukuki reformlara zemin oluşturmaktadır. Hukuki standartların karşılaştırılması, Türkiye'de iklim politikalarının hukuki etkinliğini artırabilecektir.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesinin 2021 yılında vermiş olduğu *Klimaschutz* kararı, iklim değişikliği bağlamında kuşaklar arası adaleti ve devletin yükümlülüğünü yeniden tanımlayan dönüm noktası niteliğinde bir karardır⁸⁷. Mahkeme, Alman hükümetinin iklim koruma yasasının emisyon azaltım hedeflerinin yetersiz olduğuna hükmetmiş, zira bu yetersizliğin 2030 sonrası dönem için çok daha ağır azaltım yükümlülüklerini gelecek nesillere orantısız bir şekilde yükleyeceğini belirtmiştir⁸⁸. Mahkeme, Alman İklim Koruma Kanunu'nun 2030 yılı sonrası için sera gazı emisyonlarının azaltılmasına ilişkin etkili bir düzenleme içermemesinin Paris Anlaşması'na aykırı olduğuna hükmetmiştir. Bu kararın en önemli tespiti, iklimin korunmasının Anayasal olarak talep edilebilir bir hak olduğu ve kanunun gelecek nesillerin yaşam hakkı üzerindeki orantısız bir yük oluşturarak haklarını ihlal ettiği değerlendirmesidir⁸⁹. Mahkeme, iklim değişikliği ile mücadelede kuşaklar arası adaletin (*intergenerational justice*) sağlanmasının ve sera gazı emisyon azaltım hedeflerinin iç hukuka yansıtılmasının zorunlu

⁸⁵ Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi'nin 29 Mayıs 2025 tarihli "*Climate Emergency and Human Rights*" başlıklı Tavsiye Kararı'nın metni için bkz. <https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_32_en.pdf> E.T. 17.09.2025.

⁸⁶ Monika Mayrhofer, 'Framing UN Human Rights Discourses on Climate Change the Concept of Vulnerability and Its Relation to the Concepts of Inequality and Discrimination' (2024) 37(1) International Journal for the Semiotics of Law 98-104.

⁸⁷ 24 Mart 2021 tarihli Almanya Federal Anayasa Mahkemesi *Klimaschutz* kararının İngilizce metni için bkz. <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2021/03/rs20210324_1bvr265618en.html> E.T. 13.09.2025.

⁸⁸ Benoit Mayer, 'Climate Change Mitigation as an Obligation under Human Rights Treaties?' (2021) 115(3) American Journal Of International Law 415, 425.

⁸⁹ Türkoğlu Üstün, (n 79) 346.

olduğunu belirtmiştir. Alman Anayasası'nda 20a maddesi, çevrenin korunması hususunu devletin amacı olarak kabul eden önemli bir norm içermektedir.⁹⁰ Almanya'da çevre hakkının temel hakların korunması çerçevesinde devletin çevreyi koruyucu önlemler alma ve bireylerin bu konuda koruma ve savunma hakkını içerdiği kabul edilmiştir. Mahkeme, çevre zararlarının önlenmesi ve tazmin edilmesi için idari ve yargısal mekanizmaların etkin işletilmesi gerektiğini belirtmiş ve böylece iklim değişikliği ile mücadelede hukuki altyapıya vurgu yapmıştır. Çevre zararlarının paylaşımı ve ortadan kaldırılması ilkeleri Alman hukukunda ayrıntılı düzenlemelerde öngörülmektedir.⁹¹

Mahkeme, devletin iklim koruma yükümlülüklerini daha erken dönemde yerine getirmesi gerektiğine, aksi takdirde bireylerin özgürlük haklarının ihlal edilmesi yönüyle devletin pozitif yükümlülüklerine dikkat çekmiştir.⁹² Mahkeme'nin söz konusu kararı, iklim değişikliğiyle mücadelede devletlerin uzun vadeli ve belirsiz zararlar karşısında ihtiyaç ilkesine başvurabileceğini ve bundan doğrudan etkilenen gelecek kuşakların haklarının da korunması gerektiğini kabul etmiştir.⁹³

Hollanda Yüksek Mahkemesinin 2019 tarihli *Urgenda Foundation* kararı, iklim değişikliği davalarında bir diğer önemli emsal teşkil etmektedir.⁹⁴ Mahkeme, Hollanda hükümetinin sera gazı (GHG) emisyonlarını 2020 yılına kadar 1990 seviyelerinin en az %25 altına düşürmesi gerektiğine hükmetmiştir. *Urgenda* kararı, hak temelli yaklaşımın önemli bir örneğidir. Mahkeme, Hollanda'nın taraf olduğu AİHS'nin yaşam hakkını (Madde 2) ve özel ve aile hayatına saygı hakkını (Madde 8) koruma pozitif yükümlülüğünün devlete yetersiz iklim değişikliği azaltım önlemleri karşısında bir "özen yükümlülüğü" yüklediğini tespit etmiştir.⁹⁵ Mahkeme, iklim değişikliğinin "ciddi ve hayati tehdit eden sonuçlar" doğurma riskinin yüksek olması durumunda devletin vatandaşlarını uygun ve etkili önlemler alarak koruma yükümlülüğü olduğunu vurgulamıştır.⁹⁶ Mahkeme, iklim değişikliğinin küresel bir sorun olmasına rağmen, her devletin "üzerine düşeni" yapma konusunda kısmi bir

⁹⁰ Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın "Doğal yaşam kaynaklarının ve hayvanların korunması" başlıklı 20 a maddesi: "Gelecek kuşaklara karşı da sorumlu olan devlet, doğal yaşam kaynaklarını anayasal düzenin çerçevesinde yasamayla, yasalara ve hukuka uygun olarak yürütme ve yargı organlar aracılığı ile korur." şeklindedir. Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın Türkçe metni için bkz. <<https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf>> E.T. 15.09.2025.

⁹¹ Jacqueline Peel and Hari M. Osofsky, 'Climate Change Litigation' (2020) 16(8) The Annual Review of Law and Social Science 15-18; Emin Memiş, 'Alman Anayasası'nda Çevreyi Koruma Normu ve Çevreyi Koruma İlkeleri' (2006) 5(2) Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 53-55, 65.

⁹² Mayrhofer (n 86) 98-101; Ezgi Kovancı, 'İklim Krizini Hak Temelli Yaklaşım Özelinde Değerlendirme' (2022) 13(37) İdeal Kent Araştırmaları Dergisi 1555.

⁹³ Türkoğlu Üstün (n 5) 2548.

⁹⁴ 20 Aralık 2019 tarihli *Urgenda Foundation / Hollanda* kararının metni için bkz. <<https://linkeddata.overheid.nl/front/portal/document-viewer?ext-id=ECLI:NL:HR:2019:2007>> E.T. 16.09.2025.

⁹⁵ Mayer (n 88) 410.

⁹⁶ Peel and Osofsky (n 91) 5-13.

sorumluluğu olduğunu ve bu sorumluluktan kaçınamayacağını vurgulamıştır. Mahkeme, Hollanda'nın %25 azaltım hedefinden sapmasını davacıların çıkarlarını etkileyen hukuka aykırı bir eylem olarak görmüştür. Mahkeme, iklim değişikliğinin Hollanda için “*gerçek ve acil bir risk*” teşkil ettiğini ve bu durumun Hollanda'da yaşayanların yaşamlarının ve refahının ciddi şekilde tehlikeye atılması riskini beraberinde getirdiğini belirtmiştir⁹⁷. Mahkeme, bir ülkenin küresel emisyonlara katkısının az olmasının bireysel sorumluluğunu ortadan kaldırmayacağını belirtmiştir⁹⁸.

Urgenda kararı, uluslararası iklim hukukunun yargı yoluyla uygulanabilirliğini göstermiş ve devletlerin Paris Anlaşması kapsamında vaat edilen hedefleri gerçekleştirmek zorunda olduğunu vurgulamıştır. Karar, devletin Paris Anlaşması hedeflerine uyum sağlamaması durumunda insan haklarının ihlal edileceği gerekçesiyle mahkeme tarafından sorumluluğun kabul edilmesini sağlamış, hükümeti daha etkin iklim eylemleri almaya zorlamış ve devletlerin insan hakları temelinde iklim koruma sorumluluğunu teyit etmiştir. *Urgenda* davası, iklim politikalarında hak temelli yaklaşımların uygulanması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur⁹⁹.

ABD ve Çin, dünyanın en büyük iki ekonomisi ve en yüksek sera gazı emisyonuna sahip ülkeleri olmaları yönüyle bu ülkelerin iklim değişikliğiyle mücadele stratejileri, uluslararası müzakerelerin seyrini belirlemekte ve diğer ülkeler için model teşkil etmektedir¹⁰⁰. Küresel iklim diplomasisinin etik boyutu olan “*Yeşil Adalet*” kavramı, iklim değişikliğinin etkilerinden en çok zarar gören (az gelişmiş veya gelişmekte olan) ülkelerin korunmasını gerektirmektedir. Bu ülkelerin kayıp ve zararlarının karşılanması amacıyla kurulan Kayıp ve Zarar Fonu'na zengin ülkelerin (özellikle ABD ve Avrupa ülkelerinin) yeterli katkıyı sağlamakta isteksiz olması eleştirilere neden olmaktadır¹⁰¹.

ABD'de iklim politikaları, başkanlık yönetimlerinin ideolojik farklılıklarına göre değişiklik göstermiştir. Bu dalgalanmalar, ABD'nin uluslararası iklim müzakerelerinde istikrarsız bir aktör olmasına yol açmıştır¹⁰². Çin ise başlangıçta iklim değişikliğiyle mücadeleye kurumsal olarak zayıf bir yaklaşım sergilemiş, ancak sorunun ciddiyetinin artmasıyla birlikte kurumsal reformlara gitmiş ve 2060 yılına kadar karbon nötr olma hedefini açıklamıştır. Çin'in iklim politikaları, ekonomik kalkınma ve enerji güvenliğiyle yakından ilişkilidir. Çin, uluslararası müzakerelerde “*ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar*” ilkesini savunmakta ve gelişmiş ülkelerin tarihsel

⁹⁷ Seher Çakan, ‘İklim Değişikliği ve Yaşam Hakkı Urgenda Vakfı v. Hollanda Hükümeti Davası’ (2023) (1) Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 34-35.

⁹⁸ Peel and Osofsky (n 91) 13-14.

⁹⁹ Mayrhofer (n 86) 102-104.

¹⁰⁰ Hilal Atlan ve Mevlüt Akçapa, ‘İklim Değişikliğiyle Mücadelede Ulusal Politikaların Uluslararası Yansımaları Çin ve ABD Stratejilerinin Karşılaştırmalı Analizi’ (2024) 25(4) Journal of Economics and Administrative Sciences 669-681.

¹⁰¹ Orçun Emrah Eren, ‘Çin-ABD Rekabetinde Gri Bölge İklim Değişikliği Müzakereleri’ (2023) 3(2) Sürdürülebilir Çevre Dergisi 86-96.

¹⁰² Ayfer Deliktaş, ‘Küresel İklim Değişikliği Konusuna Amerikan Yaklaşımı’ (2021) 6(2) Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 310-311.

sorumluluğuna vurgu yapmaktadır. Her iki ülkenin de ulusal çıkarları, endüstriyel yapıları ve siyasi öncelikleri, uluslararası iklim anlaşmalarında bağlayıcı kararlar alınmasını zorlaştırmaktadır. ABD ve Çin'in küresel sistemde liderlik eksikliği, uluslararası toplumun iklim değişikliğiyle mücadelede daha etkili ve koordineli adımlar atmasını engellemektedir¹⁰³.

III. TÜRK HUKUKUNDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE- ÇEVRE HAKKI ETKİLEŞİMİ

AB'ye aday ülke statüsünde ve Gümrük Birliği ortağı olan Türkiye, AB'nin iklim politikalarından derinlemesine etkilenmektedir¹⁰⁴. Bu önemli bağlantı nedeniyle AB'nin 2019'da açıkladığı Avrupa Yeşil Mutabakatı¹⁰⁵, Türkiye açısından bir iklim politikası dönüşüm programı olarak büyük önem taşımaktadır¹⁰⁶. Türkiye, AB ile uyum sürecinde Çevre ve İklim Değişikliği Faslında (27. Fasl) düzenlemeler yapmaya çalışmaktadır. Ancak bu uyum çabaları, AB tarafından hazırlanan İlerleme Raporları'nda sıklıkla “*belirli bir hazırlık düzeyinde*” olarak nitelendirilmekte ve Türkiye'nin iklim değişikliği alanında Avrupalılaştırma sürecinin yavaşladığı ifade edilmektedir¹⁰⁷.

Türkiye'de iklim değişikliğiyle mücadele süreci, Paris Anlaşması'nın onaylanması ve 2053 Net Sıfır Emisyon hedefinin benimsenmesi ile hız kazanmış; kurumsal yapılar güçlendirilmiş ve stratejik belgeler hazırlanmıştır¹⁰⁸. Mevcut ulusal politikaların etkinliği için yalnızca hedef belirlemek yeterli olmayıp kurumsal ve hukuki altyapının güçlendirilmesi, toplumsal farkındalığın artırılması ve iklim adaleti ilkelerinin gözetilmesi gerekmektedir¹⁰⁹. Çevre hakkının insan hakları ekseninde etkin korunması ve bireylerin çevre hakkını kullanabilmesi için yargısal mekanizmalar iyileştirilmelidir¹¹⁰. Türkiye, Anayasal çevre hakkı ve insan hakları ilkeleri doğrultusunda hukuken daha etkin ve somut tedbirlerin uygulanmasını sağlamalıdır. Devletin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmesi ve yargı organlarının iklim ve çevre hakkı korumasını doğrudan sağlaması gerekmektedir¹¹¹.

¹⁰³ Atlan ve Akapa (n 100) 669-681.

¹⁰⁴ Çiğdem Tuğaç, 'Avrupa Birliği'nin İklim Değişikliğine Uyum Politikalarının Gelişimi ve Güncel Uyum Politikalarının Türkiye İçin Önemi' (2022) 15(3) Kent Akademisi Dergisi 958-959.

¹⁰⁵ Orijinal ismi “*The European Green Deal*” olan Mutabakat metni için bkz. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52019DC0640>> E.T. 11.09.2025.

¹⁰⁶ Türkoğlu Üstün, (n 79) 344, 350.

¹⁰⁷ Özlem Özcan, ‘Türkiye'nin İklim Değişikliği Politikalarının Avrupalılaştırması’ (2025) 35(1) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 87-90.

¹⁰⁸ Özkaya (n 6) 253-264.

¹⁰⁹ Türkoğlu Üstün, (n 79) 345; Özkaya (n 6) 264; Gülbahar Aydın ve Fatma Neva Genç, ‘Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Afet ve İklim Değişikliği Politikaları’ (2023) 13(2) Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 581.

¹¹⁰ Yüksel (n 9) 350-360; Roschmann (n 11) 1190-1195.

¹¹¹ Türkoğlu Üstün (n 5) 2570; Açımız (n 12) 387.

Türkiye, iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında 2053 net sıfır karbon vizyonu ve yeşil kalkınma politikaları belirlemiştir¹¹². Bu kapsamda Paris Anlaşması, 2021 yılında TBMM tarafından onaylanmıştır. Türkiye'nin iklim politikalarına yön verecek temel hukuki araçlardan biri olan 7552 sayılı İklim Kanunu'nun kabul edilmesi¹¹³, Paris Anlaşması'nın onaylanması ve karbon piyasalarına ilişkin çalışmaların hızlanması, AB Yeşil Mutabakatı'nın Türkiye üzerindeki önemli yansımalarıdır. Ancak İklim Kanunu taslağının hazırlanma sürecinde akademisyenler ve sivil toplum kuruluşları gibi paydaşların katılımının yetersiz kaldığı yönünde eleştiriler bulunmaktadır¹¹⁴.

A. TÜRK ANAYASA HUKUKUNDA ÇEVRENİN KORUNMASI: DEVLETİN GÖREVİ Mİ, BİREYİN HAKKI MI?

1982 Anayasası'nın “Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması” başlıklı 56. maddesinin birinci fıkrası “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir” hükmüyle, çevre hakkını temel bir hak olarak tanımaktadır¹¹⁵. Ancak maddenin ikinci fıkrasında yer alan “Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir” düzenleme, bu hakkın karşılığında hem devlete hem de vatandaşlara ödev yüklemektedir¹¹⁶. Bu düzenleme, çevre hakkına ilişkin çelişkili bir yapı sunmaktadır; zira hak sahibi olarak “herkes” gösterilmişken, koruma görevi Devlete ve vatandaşlara ait kılınmıştır¹¹⁷. Bu durum, 56. maddenin hem sübjektif bir hak hem de objektif bir norm olarak yorumlanmasına yol açabilecektir¹¹⁸. Soyut ve genel

¹¹² 2024-2030 İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı ile İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Planı için bkz. <<https://iklim.gov.tr/eylem-planlari-i-19>> E.T. 25.12.2025.

¹¹³ 7552 sayılı İklim Kanunu için bkz. 09.07.2025 tarihli ve 32951 sayılı Resmi Gazete.

¹¹⁴ Tuğaç (n 104) 973-974; Türkoğlu Üstün, (n 79) 351-357.

¹¹⁵ 1982 Anayasası'nın “Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması” başlıklı 56. maddesi: “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.

Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir.

Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.” şeklindedir.

¹¹⁶ Güven Süslü, ‘Beyaz Enerji Hakkı’ (2021) (48) Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 455.

¹¹⁷ Ümit Güveyi, ‘1982 Anayasası Kapsamında Çevre Hakkının Karşılaştırmalı Kısa Tahlili’ (2018) 24(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 648.

¹¹⁸ Güney Dinç, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre Çevre ve İnsan* (Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2008) 34-37.

nitelikli olan Anayasal hüküm, hakkın somutlaştırılması için yasama organına ve mahkemelere takdir marjı bırakmaktadır¹¹⁹.

Türk hukukunda çevre konusunda doğrudan veya dolaylı anlamda yetkili kurum ve kuruluşlar; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, çevre hukukuyla ilgili Cumhurbaşkanlığı politika kurulları, Sağlık, Tarım ve Orman, Kültür ve Turizm, Sanayi ve Teknoloji, Ulaştırma ve Altyapı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlıkları, il özel idareleri ve belediyeler şeklinde kabul edilmelidir¹²⁰.

Çevre hukuku kapsamında sürekli ve dengeli (sürdürülebilir) gelişme, katılım, işbirliği ve eşgüdüm, önleme, bütünleştirme (entegrasyon), kirlen (kullanan) öder ilkesi ile ihtiyatlılık şeklinde kriterlerin önem taşıdığını vurgulamak gerekir¹²¹. Çevrenin korunmasına ilişkin uygulamaların ve tedbirlerin kalkınma ile dengeli şekilde yürütülmesi ve çevrenin korunmasına ilişkin tedbirlerinin tercihinde çevreyi korumaya en elverişli teknolojinin ve yöntemin seçilmesi gerekmektedir¹²². Kavramsal olarak beyaz enerji hakkı (temiz enerji), çevreyi kirlenmeyen enerji talep etme yetkisi içermesi yönüyle sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının unsurlarından biri niteliğindedir¹²³. Bu doğrultuda gerek hukuki düzenlemelerde gerekse uygulamada değinilen ilkelere uygun şekilde hareket etmek oldukça önemlidir.

Doktrinde çevre hakkının “*sadece bir insan hakkı*” olarak kabul edilmesinin ve bu çerçeveye sınırlı bir uygulamanın söz konusu hak yönünden sınırlı bir koruma sağlayacağı ileri sürülmüştür. Nitekim çevre hakkında hak ve ödev olgularının birliktelik gösterdiği, başka bir deyişle bireylerin çevrenin korunması yönünden hem bir hakkı hem de bir ödevi olduğu belirtilmiştir. Bireylerin hak boyutunda devletten talepte bulunabilmeleri ve çevreyi bozucu davranışta bulunanlara karşı bazı hukuki yolların harekete geçirebilmesi gündeme gelmektedir. Ödev boyutunda ise hem bireyin çevreye zarar vermemesi hem de onu korumak için harekete geçmesinin söz konusu olduğu belirtilmelidir. Bu doğrultuda geleneksel haklarda ortaya çıkan devlet-birey karşıtlığının yerine çevre hakkında “*üçüncü tarafın etkisi*” olarak ifade edilen bir olgu öne çıkmaktadır. Bu etki bağlamında

¹¹⁹ Burak Oder, ‘Yurttaşlar ve Sivil Toplumun Dava Ehliyeti ve Menfaat Kavramı’ içinde Toprak, M (eds) Kent ve Çevre Davalarında Ehliyet ve Menfaat (Türkiye Barolar Birliği Yayınları 2014) 127.

¹²⁰ Çevre konusunda yetkili kurum ve kuruluşların başlıca hizmet birimleri, görev ve yetkileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Havva Güzin Üçışık ve Hasan Fehim Üçışık, *Çevre Hukuku* (Ötüken Yayınları, 2021) 63-107.

¹²¹ Çevre hukuku kapsamında Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) kavramı da önemlidir. Bu bağlamda söz konusu kavramın geniş kapsamlılık, önleme, alternatifleri belirleme, kesin sonuca varma, süreç olma ve teknik araç olma niteliği şeklinde unsurları olduğunu belirtmek doğru olacaktır. Ayrıca söz konusu kavrama ilişkim amaç ve ilkelerin öngörücülük, önleyicilik, sürekli ve dengeli kalkınma, çevreye bütüncül yaklaşım, disiplinler arası demokratik ve teknik bir araç niteliği şeklinde olduğunu belirtmek gerekir. Çevre hukukunda temel kavramlar ve ilkeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Keleş ve Ertan (n 13) 101-162; Üçışık ve Üçışık (n 120) 49-57; Turgut (n 14) 171-530.

¹²² Ertaş (n 13) 117-120.

¹²³ Süslü (n 116) 468.

bireylerin devletten istemleri ve devletin de yükümlülükleri bulunmaktadır. Devletten istemde bulunabilecek olanların doğrudan doğruya kişisel olarak mağdur olan kişiler olabileceği gibi, bu tür bir mağduriyet durumunda olmayan çevreci bireyler veya örgütler de olabilecektir. Bu bağlamda geleneksel hak durumlarına kıyasen daha karmaşık ve ikili ilişkinin dışına çıkan bir durumun söz konusu olduğu ifade edilmiştir¹²⁴.

Türk hukukunda bireysel başvuru, Anayasa ve AİHM'nin ortak koruma alanındaki haklar için tanındığından çevre hakkı, doğrudan bireysel başvuru konusu yapılamamaktadır¹²⁵. AYM, bu nedenle çevresel meselelere ilişkin başvuruları, AİHM içtihatlarına paralel olarak dolaylı yoldan incelemektedir. Bu başvurular; maddi ve manevi varlığı koruma ve geliştirme hakkı (m. 17), genellikle özel hayata saygı hakkı (m. 20), mülkiyet hakkı (m. 35) ve adil yargılanma hakkı (m. 36) kapsamında değerlendirilmektedir¹²⁶. AYM, 56. maddeyi yalnızca program hükmü değil, somut önlemler gerektiren “*etkin koruma*” normu olarak yorumlamaktadır¹²⁷. Ayrıca çevrenin korunması ve geliştirilmesine dair devlete mali külfet getirmeyen ödevler bakımından Anayasa'nın 65. maddesindeki sınırlamalar¹²⁸ geçerli olmamakta ve devletin mazeret sunması kabul edilemez olarak değerlendirilmektedir¹²⁹.

AYM, Anayasa'nın 56. maddesini yorumlarken genişletici bir yaklaşım sergilemiştir. Örneğin AYM, “*sağlıklı ve dengeli çevre*” kavramını sadece doğal güzelliklerin korunduğu bir çevre olarak değil, aynı zamanda madencilik faaliyetlerinin belirli esaslara uygun olarak gerçekleştirildiği bir çevre olarak da görmüştür. Mahkeme 5491 sayılı Çevre Kanunu'nda yapılan değişikliklerle petrol, jeotermal kaynaklar ve maden arama faaliyetlerinin Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) kapsamı dışında tutulmasını, Devlete verilen çevrenin korunması yükümlülüğüne aykırı bularak iptal etmiştir¹³⁰. Bu karar, ÇED'in öngörülmesinin Anayasa'nın 56. maddesinde devlete yüklenen bir gereklilik olduğunu göstermektedir.

Enerji üretim faaliyetlerinin çevresel varlıklar üzerindeki etkisini kabul eden AYM, yenilenebilir enerjinin sera gazı salınımını düşürme ve çevreyi koruma açısından önemini vurgulamıştır. Ancak AYM bireysel başvurularda çevre hakkı ihlali iddialarını doğrudan Anayasa m.56 kapsamında değil, çoğunlukla Anayasa'nın 17. maddesinde düzenlenen “*maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkı*” çerçevesinde incelemiştir¹³¹. Bu durum, ikinci

---

¹²⁴ Turgut (n 14) 156-167.

¹²⁵ Ünal (n 56) 168-169.

¹²⁶ Bahar Konuk Sommer, ‘Türk Hukukunda Çevre Hakkının Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması’ (2019) (2) Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi 171-185.

¹²⁷ Semiz (n 10) 13, 16-17.

¹²⁸ 1982 Anayasası'nın “*Devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları*” başlıklı 65. maddesi: “*Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.*” şeklindedir.

¹²⁹ Yalçın (n 23) 94.

¹³⁰ Anayasa Mahkemesi 2006/99, 2009/9, 15/01/2009.

¹³¹ Anayasa Mahkemesi 2011/27, 2012/101, 05/07/2012; Süslü (n 116) 456-459.

ve üçüncü kuşak hakların ihlal edildiği iddiasıyla bireysel başvuru yapılamayacağına dair yorumdan kaynaklanmaktadır¹³².

AYM, özel hayata saygı hakkı kapsamında ihlal tespiti için çevresel rahatsızlığın bireyin hayatı üzerinde “doğrudan bir etki” yaratmasını ve “asgari bir şiddet derecesine” ulaşmasını şart koşmaktadır. Örneğin, baz istasyonları başvurularında AYM, radyasyonun yasal sınırların altında olması ve doğrudan bir illiyet bağının bilimsel olarak kanıtlanamaması nedeniyle ihlal kararı vermekten kaçınmıştır¹³³. AYM, başvurularda çevresel etkinin zarara yol açtığına dair somut delillerin veya uzman raporlarının sunulmasını beklemektedir. Adil yargılanma hakkı kapsamında AYM, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) süreçlerine ilişkin davalarda davacıların menfaat ihlali şartının (proje bölgesinde ikamet etme veya mülk sahibi olma) dar yorumlanarak dava ehliyetinin kısıtlanmasını orantısız bulmuş ve mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir¹³⁴. Mülkiyet hakkına (m. 35) yapılan müdahalelerde (örneğin dere yatağı kısıtlamaları), AYM, çevrenin korunmasını (m. 56) meşru bir amaç olarak kabul etmekle birlikte, müdahalenin orantılı olması gerektiğini ve aşırı külfet yüklenmesi halinde tazminat ödenmesi gerektiğine hükmetmiştir¹³⁵. AYM’nin çevre hakkı ile ilgili kararlarında devletin çevreyi koruma yükümlülüğü ön planda tutulurken, bireylerin çevre hakkını doğrudan ileri sürebilme kapasitesi sınırlı kalmaktadır. Bu durum, iklim değişikliğiyle mücadelede hukuki korumayı zayıflatmaktadır¹³⁶.

Sonuç olarak, 1982 Anayasası’nın 56. maddesi, çevre hakkını hem bireysel bir hak hem de devlet ve vatandaşlara ortak bir görev olarak düzenlemiştir. Ancak uygulamada ve yargı kararlarında devletin koruma görevleri baskın görünmekte ve bireylerin çevre hakkını doğrudan ileri sürme yetkisi sınırlı kalmaktadır¹³⁷. Bu durum, çevre hakkının etkin korunması konusunda hukukî boşluk ve sorunlar yaratmaktadır¹³⁸.

B. ÇEVRE HAKKI – İKLİM KANUNU İLİŞKİSİ

Çevre hakkına ilişkin Anayasal hüküm doğrultusunda Türkiye, uluslararası alandaki taahhütlerini ulusal politikalara yansıtmaya çalışmaktadır. Türkiye, 2015 Paris Anlaşması’nı 2021 yılında onaylayarak iç hukukuna dâhil etmiştir¹³⁹. Türkiye açısından iklim değişikliği ile mücadele kapsamında gerçekleştirilmesi gereken politikalar arasında AB İklim Tüzüğü baz alınarak 2050 yılına kadar net sıfır emisyon hedefini hukuken bağlayıcı bir çerçeveye oturtmak yer almaktadır. Ayrıca, emisyon azaltım hedeflerinin

¹³² Konuk Sommer (n 126) 180.

¹³³ Anayasa Mahkemesi Fevzi Kayacan Başvurusu, no 2013/2513, 21/4/2016, § 82-83.

¹³⁴ Anayasa Mahkemesi Mehmet Kurt Başvurusu, no 2013/2552, 25/2/2016, § 70-84.

¹³⁵ Türkoğlu Üstün (n 5) 2545-2585

¹³⁶ Neslihan Özkerim Güner, ‘İklim Değişikliğine İlişkin Hukuki İlkeler’ (2023) 1(1) Karatekin Hukuk Dergisi 67.

¹³⁷ Semiz (n 10) 11, 13; Yalçın (n 23) 93, 106.

¹³⁸ Şerif Öner, ‘İklim Değişikliği Sorununun Uluslararası Eşliğinde Türkiye’nin Politika ve Kurumlarına Yansımaları’ (2023) (18) Ombudsman Akademik 32-37.

¹³⁹ Savcı ve Yıldırım (n 38) 872.

belirlenmesi, bunların düzenli raporlanması ve izlenmesi, AB Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) ve karbon vergisi gibi piyasa temelli mekanizmaların oluşturulması ve ulusal iklim finansmanının sağlanması gibi hususları içermesi beklenmektedir¹⁴⁰. Türkiye'nin sera gazı emisyonlarının büyük oranda enerji ve ulaştırma sektörlerinden kaynaklanmasından dolayı fosil yakıt kullanımının sınırlandırılması, yenilenebilir enerjiye yönelme¹⁴¹ ve enerji verimliliği politikalarının uygulanması hayati önem taşımaktadır¹⁴². Paris Anlaşması'nın getirdiği yükümlülükler, Türkiye'yi düşük karbonlu bir ekonomiye geçişe zorlamaktadır¹⁴³.

2 Temmuz 2025 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen 7552 sayılı İklim Kanunu'nun genel gerekçesinde 2053 Net Sıfır Emisyon Hedefinin gerçekleştirilmesi için sera gazı emisyonlarının azaltımı ve iklim değişikliğine uyum faaliyetlerinin düzenlenmesinin amaçladığı belirtilmiştir.¹⁴⁴ Kanun; genel anlamda sera gazı emisyonlarının azaltılması, uyum politikaları, kamuoyu bilinçlendirilmesi ve tarafların katılımını öngörmektedir¹⁴⁵. Ancak kanunun Anayasal çevre hakkı ile tam uyumlu hale getirilmesi ve bireysel haklarla ilişkilendirilmesi gerekli görülmektedir¹⁴⁶. İklim Kanunu, ulusal idarelerin iklimin korunmasına ilişkin yeterli önlemleri alma yükümlülüğünü somutlaştıran bir düzenleme olması sebebiyle ileriye dönük iklim ve çevre hukukunu güçlendirme konusunda kilit bir rol oynamaktadır¹⁴⁷. Bu bağlamda çevre hakkı ve İklim Kanunu arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim ulusal hukuk sistemlerinde iklim kanunları, çevre hakkının hukuki pratiklerde etkin şekilde korunmasını mümkün kılacak yapısal düzenlemeleri öngörmektedir¹⁴⁸. Bu ilişki, özellikle 1982 Anayasası'nın sağlıklı ve dengeli çevrede yaşama hakkı hükmü ile iklim değişikliğiyle mücadeleye dair bağlayıcı kuralların uyumlu hale getirilmesiyle güçlenmektedir¹⁴⁹. İklim Kanunu'nun kabulü, iklimle ilgili hedefleri bağlayıcı hukuk normlarına dönüştürerek çevre hakkının Anayasal güvencesini pratik düzeyde güçlendirebilecektir¹⁵⁰.

7552 sayılı İklim Kanunu dışında iklim değişikliği ile mücadele ve çevre hakkı açısından Türk hukukunda 2872 sayılı Çevre Kanunu, önemli bir

¹⁴⁰ Türkoğlu Üstün, (n 79) 345-357.

¹⁴¹ Demir, Paris Anlaşması (n 30) 162.

¹⁴² Öztürk ve Toprak (n 68) 10-11.

¹⁴³ Etem Karakaya, 'Paris İklim Anlaşması İçeriği ve Türkiye Üzerine bir Değerlendirme' (2016) 3(1) Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4.

¹⁴⁴ 7552 sayılı İklim Kanunu Gerekçesi için bkz.

<<https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y3/T2/WebOnergeMetni/c0986a6f-d636-4c89-a92f-5db951eeeb09.pdf>> E.T. 25.11.2025.

¹⁴⁵ Yüksel (n 9) 345.

¹⁴⁶ Ilgın Özkaya Özlüer, 'İklim Krizi ve Afet Planlaması (Türkiye'nin Kalkınma Planlarına Yansıyan Afet Stratejisi)' (2021) 16(36) Memleket Siyaset Yönetim (MSY) 420; Yurtcanlı Duymaz (n 9) 25-27.

¹⁴⁷ Açımız (n 12) 398-410.

¹⁴⁸ Türkoğlu Üstün (n 5) 2585-259.

¹⁴⁹ Çakan (n 97) 36.

¹⁵⁰ Türkoğlu Üstün, (n 79) 345, 347.

düzenleme niteliğindedir. Çevre Kanunu'nun amacı, 1. maddesinde “*bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamak*” şeklinde öngörülmüştür. Kanun'da genel anlamda çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler, Yüksek Çevre Kurulu, çevre korunmasına ilişkin önlemler ve yasaklar, çevre katkı payı alınması, diğer gelirler ve bütçe ödenekleri, cezai hükümler, kirletenin sorumluluğu, teşvik ve bilgi edinme ve başvuru hakkı şeklinde hususlar düzenlenmiştir¹⁵¹.

Sonuç olarak, İklim Kanunu; hem küresel iklim hedeflerine uyumu sağlayacak hem de çevre hakkının anayasal güvencesini pekiştirecek bir araç olarak Türkiye'nin iklim politikaları ve insan hakları açısından kritik bir öneme sahiptir. Kanun, yasal bağlayıcılık, şeffaflık, hesap verebilirlik, toplumsal katılım ve eşitlik gibi temel ilkeleri içerecek şekilde tasarlandığında çevre hakkının korunmasına önemli katkılar sunacaktır¹⁵².

IV. İNSAN HAKLARI PERSPEKTİFİNDEN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE POLİTİKALARI

İklim değişikliği, insan haklarının temel ihlal nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Uluslararası ve ulusal mahkemelerde devletlerin emisyon azaltım yükümlülüklerini yerine getirmemeleri halinde yaşam hakkının ihlal edildiği ileri sürülmektedir. Hollanda'daki *Urgenda* vakası, bu bağlamda kritik bir karar olması yönüyle devletlerin pozitif yükümlülükleri konusunda emsal teşkil etmektedir¹⁵³. Gelecek nesillerin hakları ve kuşaklar arası adalet kavramları da hukuk literatüründe öne çıkmakta, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel yatırımlar bu hakların korunması perspektifinden değerlendirilmektedir¹⁵⁴. AİHM içtihatları kapsamında çevre hakkı ile ilişkili olan temel hak ve özgürlükler; yaşam hakkı, özel ve ailevi yaşam ile konuta saygı, mülkiyet hakkı, çevre konusunda iletişim ve bilgilendirme, çevresel karar süreçleri ve kamunun katılımı ile çevre alanında yargısal başvuru ve diğer başvuru yolları şeklinde ele alınmaktadır¹⁵⁵.

Yaşam hakkı, sağlık hakkı, temel ihtiyaçlara erişim (su, gıda, barınma) ve kırılgan grupların hakları, iklim değişikliğinin doğrudan ve dolaylı etkileriyle ihlal edilmektedir¹⁵⁶. Sosyal adalet perspektifiyle iklim adaleti ve insan hakları ilkesinin entegrasyonu, hem ulusal hem de uluslararası mahkemelerde giderek daha fazla kabul gören bir yaklaşımdır¹⁵⁷. Çevre ile ilgili hukuki düzenlemelerde ve yargı uygulamalarında sadece günümüz toplumunun

---

¹⁵¹ 2872 sayılı Çevre Kanunu metni için bkz. 11/8/1983 tarihli ve 18132 sayılı Resmi Gazete.

¹⁵² Yurtcanlı Duymaz (n 9) 31; Açımuş (n 12) 410.

¹⁵³ Çakan (n 97) 40.

¹⁵⁴ Türkoğlu Üstün, (n 79) 350.

¹⁵⁵ Kaboğlu ve Yancı Özalp (n 20) 259-268.

¹⁵⁶ Besnili Memiş (n 25) 24-27.

¹⁵⁷ Aysel Demir, 'İklim Adaletine Kant ve Rawls'un Etik Temelli Adalet Çerçevesinde Felsefi Bir Yaklaşım' 2022(33) İnsan ve İnsan Dergisi 69-71; Çelik (n 39) 71-75.

değil, gelecek nesillerin de haklarının korunması ilkesinin benimsenmesi gerekmektedir.

İklim krizi sebebiyle yaşam hakkı, fiziksel ve ruhsal bütünlük hakkı, sağlık hakkı ve gelecek kuşakların hakları günümüzde ciddi tehdit altındadır¹⁵⁸. Türkiye’de ve uluslararası hukukta çevresel yatırımların insan haklarına etkileri tartışılırken; ekonomik menfaatle çevre hakkı arasında bir tercih yerine, hak merkezli bir adalet yaklaşımı benimsenmesi gerekmektedir¹⁵⁹. Kuşaklar arası adalet ilkesi de hem yaşayan bireylerin hem de gelecekteki nesillerin haklarının korunmasını zorunlu kılmaktadır¹⁶⁰. Değınilen hususların ayrı başlıklar altında ele alınması, konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

A. YAŞAM HAKKI

Yaşam hakkı, bireyin diğer tüm haklardan yararlanabilmesi için ön koşul olan en temel haktır. İklim değışikliği, yaşam hakkını hem doğrudan hem de dolaylı olarak tehdit etmektedir¹⁶¹. *Urgenda* kararında Hollanda Yüksek Mahkemesi, iklim değışikliğinden kaynaklanan ciddi ve hayatı tehdit eden sonuçlara ilişkin risklerin devletin pozitif yükümlülüğünü tetiklediğini vurgulamıştır¹⁶².

AIHM içtihadına göre, iklim değışikliği gibi küresel bir tehdidin yaşam hakkı üzerindeki olumsuz etkileri, devletlere pozitif yükümlülükler yüklemektedir¹⁶³. *Urgenda* kararında da vurgulandığı üzere, yaşam hakkı (AIHS m.2), bir devletin gerçek ve acil bir riskin farkında olması durumunda kendi yetki alanındaki bireyleri korumak için uygun önlemleri almasını gerektirmektedir¹⁶⁴. İklim değışikliğinin özellikle sıcak hava dalgaları gibi olumsuz etkileriyle hastalık ve ölüm oranlarını artırdığı bilimsel olarak kanıtlandığından bu sorun bir “*gerçek ve acil risk*” niteliğindedir¹⁶⁵. Devletlerin sera gazı emisyonlarının azaltılması gibi önleyici tedbirleri almaması, bu pozitif yükümlülüğün ihlali anlamına gelebilecektir. Her ne kadar bir ülkenin emisyon azaltımının küresel ölçekteki etkisi küçük olsa da uluslararası insan hakları hukuku kapsamında her devletin “*üzerine düşeni*” yapma yükümlülüğü bulunmaktadır¹⁶⁶.

İklim değışikliği, sağlıklı yaşam hakkı üzerinde doğrudan tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle devletlerin yaşam hakkını koruma yükümlülüğü,

---

¹⁵⁸ Semiz (n 10) 13-16.

¹⁵⁹ Konuk Sommer (n 126) 173.

¹⁶⁰ Ünal (n 56) 170-171.

¹⁶¹ Amnesty International (n 2) 36.

¹⁶² Yüksel (n 9) 347-353.

¹⁶³ Dilara Yüzer Eltimur, ‘AIHM ve Anayasa Mahkemesi İçtihatları Işığında Çevrenin Korunmasında Devletin Pozitif Yükümlülükleri’ (2018) 13(145) Terazi Hukuk Dergisi 106; Çakan (n 97) 36.

¹⁶⁴ Peel and Osofsky (n 91) 9-10; Amnesty International (n 2) 36.

¹⁶⁵ Türkoğlu Üstün (n 5) 2570.

¹⁶⁶ Annalisa Savaresi, ‘Environment and Human Rights’ in Peters A and Wolfrum R (eds) Environment and Human Rights (Oxford University Press 2023) 446–448.

iklim politikalarının merkezinde yer almalıdır¹⁶⁷. AİHM standardı, öngörülebilir çevresel risklerde önleyici tedbir alma yükümlülüğünü, etkili yargısal yolları ve bilgiye erişimi gerektirmektedir. İklim değişikliği (sıcak hava dalgaları, seller, kuraklık) bakımından erken uyarı ve uyum altyapısı, yaşam hakkının somut güvenceleridir¹⁶⁸. Yaşam hakkı, sadece mevcut nesiller için değil, gelecek nesiller için de korunması gereken temel bir haktır. İklim politikalarında kuşaklar arası adalet gözetilmeli, gelecek nesillerin hakları Anayasal ve hukuki güvence altına alınmalıdır¹⁶⁹.

B. GELECEK NESİLLERİN HAKLARI VE KUŞAKLAR ARASI ADALET

Kuşaklar arası adalet ilkesi (*intergenerational equity*), mevcut kuşağın gelecek nesillerin yaşam hakkını korumak için iklim değişikliğiyle mücadelede etkin adımlar atmasını gerektirmektedir¹⁷⁰. İklim değişikliği, yalnızca bugünün değil, gelecekteki nesillerin de yaşam hakkını ve refahını tehdit etmektedir. Bu durum, kuşaklar arası adalet ilkesiyle devletlerin vatandaşlarına daha yaşanabilir bir dünya bırakma yükümlülüğünü doğurmaktadır. Uluslararası ve ulusal hukuk alanlarındaki gelişmeler, bu yaklaşımın hukuk sistemlerinde yer bulması gerektiğini öngörmektedir¹⁷¹.

Kuşaklar arası adalet, şimdiki neslin eylemlerinin gelecek nesillerin yaşam kalitesini ve haklardan yararlanma imkânlarını olumsuz etkilememesi ilkesine dayanmaktadır. İklim değişikliği, uzun vadeli etkileri nedeniyle, en temel düzeyde bir kuşaklar arası adalet sorunudur. Uluslararası hukukta kuşaklar arası eşitlik, Paris Anlaşması'nın başlangıç hükümlerinde de yer alan normatif bir ilke niteliğindedir¹⁷².

AİHM, iklim değişikliği davalarında kuşaklar arası adalet kavramına değinmiş ve iklim değişikliğinin etkilerinden en çok etkilenecek olan toplum üyelerinin belirgin bir temsil dezavantajına sahip olduğunu kabul etmiştir. Bu bağlamda Mahkeme, gelecek nesillerin yaşam hakkı ve refahı üzerindeki potansiyel zararı önlemek amacıyla, dernekler (örn. *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*) gibi kolektif yapıların bu nesiller adına başvuruda bulunma yetkisini tanıyarak mağdur statüsünü genişletmiştir. Bu yaklaşım, kısa vadeli politik ve ekonomik çıkarların sürdürülebilir politika oluşturma konusundaki acil ihtiyaçların önüne geçmemesi için yargı denetiminin haklılığını ortaya koymaktadır¹⁷³.

İklim krizi, mevcut nesillerin tüketiminin gelecekteki nesiller üzerinde orantısız yük oluşturduğu kuşaklararası adalet sorununu ortaya

¹⁶⁷ Kovancı (n 92) 1545.

¹⁶⁸ Yüzer Eltimur (n 163) 101-107; Türkoğlu Üstün (n 5) 2555-2570.

¹⁶⁹ Özkerim Güner (n 136) 69.

¹⁷⁰ Yurtcanlı Duymaz (n 9) 29-31; Roschmann (n 11) 1175-1178.

¹⁷¹ Türkoğlu Üstün (n 5) 2550-2560; Açımuz (n 12) 370-375.

¹⁷² Amnesty International (n 2) 32-33.

¹⁷³ Çakan (n 50) 209-210.

çıkarmaktadır¹⁷⁴. Bu yaklaşım, Kant'ın evrenselleştirilebilirlik ve Rawls'un adil tasarruf ilkesi gibi etik temellere dayanmaktadır¹⁷⁵. İklim değişikliği ile mücadele, yalnızca mevcut nesillerin değil, aynı zamanda gelecek nesillerin haklarının korunmasını gerektiren etik bir sorundur¹⁷⁶. Almanya Federal Anayasa Mahkemesinin *Klimaschutz* kararı, temel hakların gelecekteki özgürlükleri de koruduğunu kabul ederek, genç nesillerin haklarını koruma yükümlülüğünü anayasal düzeyde somutlaştırmıştır¹⁷⁷. Mevcut emisyon azaltım hedeflerinin gelecekteki nesillerin özgürlükleri üzerinde bir kısıtlama yaratacağını savunan Mahkeme, bu durumu “*müdahale benzeri ön etki*” temelinde Anayasa ihlali saymıştır¹⁷⁸. Bu yaklaşım, temel hakların zaman boyutunda (zamanlararası özgürlük güvencesi) korunması gerektiğini kabul etmektedir¹⁷⁹. AYM de çevre hakkının kirliliğin önlenmesi yoluyla gelecek kuşakları da kapsadığını vurgulamaktadır¹⁸⁰. Uluslararası insan hakları organları, (örneğin BM Çocuk Hakları Komitesi ve *KlimaSeniorinnen* davasında AIHM) derneklerin ve gençlerin gelecek nesillerin haklarını temsil etmek amacıyla hukuki başvuruda bulunabileceği yönünde içtihatlar geliştirmiştir¹⁸¹.

Gelecek nesillerin haklarının korunması, hem uluslararası hukuk hem de Anayasal sistemler kapsamında devletlerin önemli bir yükümlülüğü olarak kabul edilmektedir. Kuşaklar arası adalet ilkesi, sürdürülebilir politikaların oluşturulmasında temel bir prensiptir¹⁸². Gelecek nesillerin haklarının korunması için bugün alınacak tedbirler önem taşımaktadır. Türkiye, bu ilkeleri Paris Anlaşması ve uluslararası hukuk çerçevesinde iç mevzuata yansıtma sorumluluğundadır. Kuşaklar arası adalet ilkesi, bugünkü hedef ve araçların geleceğe “*aşırı yük devrini*” engellemesini gerektirmektedir. Almanya kararı, bu ilkeyi hak ekseninde pozitif yükümlülüğe bağlamıştır¹⁸³.

¹⁷⁴ Richard J. Lazarus, ‘Super Wicked Problems and Climate Change Restraining the Present to Liberate the Future’ (2009) 94 Cornell Law Review 1204.

¹⁷⁵ Demir, Kant ve Rawls, (n 157) 64-66

¹⁷⁶ Tijen İğci ve Nesrin Çobanoğlu, ‘İklim Değişikliğinin ve İklim Değişikliğiyle İlgili Küresel Anlaşmaların Çevre Etiği Bakımından Değerlendirilmesi’ (2019) 7(2) Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi 131.

¹⁷⁷ Yüksel (n 9) 361.

¹⁷⁸ Ahmet Mert Duygun, ‘Bir Temel Hak Olarak Kuşaklararası Adalet Hakkı ve Çevre Hukuku Federal Alman Anayasa Mahkemesi’nin ‘İklim Koruma Yasası’ Kararının Getirdikleri’ içinde Bozkurt K, (eds) Küresel Isınma ve İklim Koruma Hukuku (Legal Yayıncılık 2024) 91-96.

¹⁷⁹ Açımız (n 12) 369.

¹⁸⁰ Anayasa Mahkemesi 2011/110, 2012/79, 24/05/2012; Türkoğlu Üstün (n 5) 2571.

¹⁸¹ BM Çocuk Hakları Komitesi’nin Sacchi et al. v. Argentina, Brazil, France, Germany & Turkey isimli. 108/2019 başvuru numaralı kararı için bkz.

<<https://climatecasechart.com/non-us-case/sacchi-et-al-v-argentina-et-al/>> E.T. 12.09.2025; Verein Klimaseniorinnen Schweiz and others v. Switzerland, no. 53600/20, (ECtHR 9 April 2024); Ünal (n 56) 187-188; Çakan (n 50) 227.

¹⁸² Merve Suzan İlık Bilben, ‘Yeni bir Toplumsal Düzenin Doğum Sancısı İklim Adalet(sizliği) ve Hak Temelli Yaklaşımın Önemi’ (2018) 8(1) Mediterranean Journal of Humanities 220.

¹⁸³ Açımız (n 12) 397-398; Ünal (n 56) 190-200; Kovancı (n 92) 1538-1550.

C. ÇEVRESEL YATIRIMLARIN İNSAN HAKLARINA ETKİSİ

1982 Anayasası'nın 48. maddesinde düzenlenmiş olan teşebbüs (girişimcilik) özgürlüğünün iklim değişikliği ile mücadele kapsamında çevre hakkının korunması amacıyla sınırlandırılması gündeme gelmektedir. Bu bağlamda teşebbüs özgürlüğü kapsamındaki bazı faaliyetlerin belirlenerek çevreye etkilerinin kontrol altına alınması amaçlanmaktadır. Çevreyi kirletme veya bozma endişesi yanında estetik ya da tarihi bakımdan bazı alanların korunma altına alınması doğrultusunda genel sağlık dışında özel teşebbüs özgürlüğü sınırlandırılabilir¹⁸⁴. Çevre hakkına dayalı bir yaklaşım, iklim politikalarının tasarlanması ve uygulanması sırasında ayrımcılık yasası, katılım ve şeffaflık gibi insan hakları ilkelerine uygun hareket edilmesini zorunlu kılmaktadır. İklim politikalarının insan haklarıyla bütünleştirilmesi, çevresel etkilerin değerlendirilmesini (ÇED) ve savunmasız grupların katılımını gerektirmektedir¹⁸⁵.

İklim değişikliğiyle mücadele etmek amacıyla yapılan çevresel yatırımlar, insan hakları üzerinde hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Yatırımların temel amacı, iklim değişikliğinin neden olduğu kayıp ve zararı gidermek, kırılgan toplulukların adaptasyon kapasitesini artırmak ve kuşaklar arası adaleti sağlamaktır¹⁸⁶. Ancak finansmanın paylaşımı adil olmadığı veya piyasa temelli çözümler (örn. karbon denkleştirme) kullanıldığında bu yatırımlar, gelişmekte olan ülkelere çevresel bozulmayı, ekonomik ve toplumsal eşitsizlikleri daha da artırma riski taşımaktadır. Bu durum, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere karşı ekolojik borçlarını telafi etmek yerine, kirlilik maliyetlerini üzerlerinden atma çabası olarak eleştirilmektedir¹⁸⁷.

İklim değişikliğiyle mücadele amaçlı yatırımlar (örn. yenilenebilir enerji veya biyoenerji projeleri), özellikle yerli halklar ve kırsal bölgelerde yaşayan topluluklar için zorla yerinden edilme, geçim kaynaklarının kaybı ve toprak haklarının ihlali gibi insan hakları ihlallerine yol açabilmektedir. Bu nedenle iklim politikaları, adil geçiş (*just transition*) ilkesini merkeze almalı; dönüşümün mevcut eşitsizlikleri derinleştirmek yerine, istihdam ve sosyal koruma politikalarıyla yoksulluğu azaltacak şekilde tasarlanmasını sağlamalıdır. Devletlerin, fosil yakıt şirketleri ve "Karbon Majörler" gibi yüksek emisyon kaynaklarını düzenleme ve insan haklarına saygı gösterme konusunda hukuki bir yükümlülüğü bulunmaktadır¹⁸⁸. Hollanda'daki Shell davası, bir şirketin küresel emisyonlarının azaltılması yükümlülüğünün insan hakları temelinde özel hukuka dayandırılabilirliğini gösteren emsal bir karardır. Nitekim davada Paris Antlaşması kapsamında öngörülen hedeflerin ve "net sıfır" vizyonunun büyük şirketler bakımından da "özen yükümlülüğü"

¹⁸⁴ Topçuoğlu (n 19) 207.

¹⁸⁵ Yurtcanlı Duymaz (n 9) 16.

¹⁸⁶ Tuğçe Özgem Gümüş Boyacı, 'İklim Değişikliği Nedeniyle Yerinden Edilmiş Kişilerin Korunmasına Yönelik İlk Kararlar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Geri Göndermeme İlkesi' (2020) (38) İnsan Hakları Yıllığı 54.

¹⁸⁷ Yasemin Kaya, 'Paris Antlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek' (2017) 14(54) Uluslararası İlişkiler 97.

¹⁸⁸ Amnesty International (n 2) 96-127.

standardını yükselttiği kabul edilmiştir. Karar kapsamında şirketlere söz konusu özen yükümlülüğünün emisyonların somut azaltımı yükümlülüğünü getirdiği öngörülmüştür¹⁸⁹. Çevresel yatırımlar, sağlıklı çevre ve yaşama hakkını güçlendirmekte, gelecek nesillerin haklarının korunmasına katkıda bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, insan hakları ile örtüşmektedir¹⁹⁰.

D. ÇEVRE HAKKI GÜVENCELERİ BAĞLAMINDA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE KAPSAMINDAKİ HUKUKİ SORUNLAR

Türkiye’de çevre hakkının Anayasal güvencesi (m.56) bulunmakla birlikte bu hakkın etkin bir şekilde korunması konusunda hukuki sorunlar mevcuttur. En önemli sorunlardan biri, Anayasa’daki düzenlemenin genel ve soyut kalmasından dolayı yargı organlarının bu hakkı doğrudan bir ihlal gerekçesi olarak kullanmakta yetersiz kalmasıdır. Çevresel katılma hakkı gibi usule ilişkin hakların Türk hukukunda yeterince tanınmadığı veya Anayasal güvence kapsamında desteklenmediği şeklinde eleştiriler mevcuttur¹⁹¹. Türkiye’nin iklim değişikliği politikaları ve hukuki çerçevesi, Avrupalılaştırma süreciyle paralel olarak gelişse de bazı temel hukuki ve yapısal sorunlar devam etmektedir¹⁹². Söz konusu sorunlardan ilkinin hukuki süreklilik ve çekinceler olduğunu belirtmek mümkündür. Türkiye’nin uluslararası iklim rejimindeki konumu başlangıçtan itibaren sorunlu olmuş, Kyoto Protokolü’nde emisyon azaltım taahhüdü almaktan kaçınması, sonraki müzakerelerde de finansman ve teknoloji transferi konularında çekince koyma ihtiyacını doğurmuştur. Bu durum, ulusal iklim stratejilerinin tam olarak uygulanmasını geciktirmiştir¹⁹³. Yetersiz kurumsal kapasite şeklinde kabul edilebilecek ikinci sorun kapsamında iklim değişikliğiyle mücadele için gerekli olan ulusal ve yerel düzeyde şeffaf ve katılımcı yönetim mekanizmalarının etkin bir şekilde kurulamamış olması ve özellikle yerel yönetimlerdeki kapasite eksiklikleri, politikaların uygulanabilirliğini kısıtlamaktadır¹⁹⁴. Üçüncü olarak literatürde iklim değişikliğiyle mücadelede kamu politikalarının etkinliğini kümeleme analizi gibi çok değişkenli istatistiksel metotlarla inceleyen çalışmaların yeterli olmaması, Türkiye’nin öncelikli performansını ve politika uyum düzeyini tam olarak ortaya koymayı zorlaştırmaktadır¹⁹⁵. Son olarak ise iklim krizi, mevcut

¹⁸⁹ Hollanda Temyiz Mahkemesi tarafından verilen Milieudéfense et al. v. Royal Dutch Shell plc. başlıklı karar için bkz. <<https://climatecasechart.com/non-us-case/milieudéfense-et-al-v-royal-dutch-shell-plc/>> E.T. 15.05.2024; Ünal (n 56) 197.

¹⁹⁰ Mayrhofer (n 86) 115-118.

¹⁹¹ Mehmet Ali Zengin, ‘Katılımcı Demokrasinin Vasıtaları ve Bu Vasıtalardan Referandumun Çevre Hakkına Olan Etkileri’ (2019) (2) Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi 44.

¹⁹² Özkan (n 107) 84-85.

¹⁹³ Karakaya (n 143) 7; Öner (n 138) 30.

¹⁹⁴ Yunus Emre Özer, ‘İklim Değişikliği Yönetimindeki Aktörlerin Analizi ve Türkiye’ (2017) 13(4) Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi 838; Tuğrul Çamaş ve Menaf Turan, ‘Afet Yönetiminde Yeni Bir Model Türkiye Ulusal Risk Kalkınma Modeli’ (2023) (4) Çevre Şehir ve İklim Dergisi 257.

¹⁹⁵ Zeynep Aydın ve Melike Atay Polat, ‘İklim Değişikliği ile Mücadelede Uygulanan Kamu Politikaları Bakımından Türkiye’nin Avrupa Birliği İçindeki Durumunun Analizi’ (2024) 16(30) Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD) 174.

nesillerin tüketiminin gelecekteki nesiller üzerinde orantısız yük oluşturduğu kuşaklararası adalet (*intergenerational equity*) sorununu ortaya çıkarmaktadır¹⁹⁶. Türkiye’de çevre hakkının bireysel olarak etkin kullanımı, yargısal yorum sorunları ve katılım haklarının sınırlılığı gibi önemli hukuki sorunlar mevcuttur. Literatürde bu konularda derin araştırma ve politika önerisi ihtiyacı vardır¹⁹⁷.

İklim adaleti, uyum (adaptasyon), sürdürülebilirlik, dirençlilik, sosyal adalet ve çok boyutlu yönetim son yıllarda en çok odaklanılan konulardır¹⁹⁸. Kant, Rawls ve Aristoteles’in etik ve adalet teorileri ışığında nesiller arası adalet, ortak ama farklılaştırılmış sorumluluk ilkesine özel vurgu yapmak gerekmektedir¹⁹⁹. Türkiye’de çevre hakkının Anayasadaki tanımı ve uygulanması, bireylerin haklarının doğrudan kullanımı, yetki ve sorumluluk alanları gibi konularda hukuki boşluklar ve kurumsal kapasite yetersizliği sorun yaratmaktadır²⁰⁰.

İklim değişikliği, salt çevresel bir sorun olmanın ötesinde adil ve hak temelli bir yaklaşımla ele alınması ve mücadele edilmesi gereken küresel bir krizi temsil etmektedir²⁰¹. Devletler, sera gazı emisyonlarını bilimin gerektirdiği ölçekte ve hızda azaltmak ve en kırılgan grupları korumak için pozitif yükümlülüklerle tabidir. Bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi, insan hakları ihlali olarak kabul edilmelidir²⁰². Çevre hakkının etkin korunması, sadece devlete karşı ileri sürülebilen bir hak olarak değil, aynı zamanda uluslararası işbirliği yükümlülüğü çerçevesinde sınır aşan zararların önlenmesini de gerektiren kolektif bir görev olarak anlaşılmalıdır²⁰³. Yargı organları, uluslararası ve bölgesel insan hakları mekanizmalarının içtihatları doğrultusunda ulusal iklim politikalarının Anayasal güvence altındaki hakları koruma yeterliliğini denetlemelidir²⁰⁴.

İklim değişikliğiyle mücadele, mevcut insanmerkezci (antroposentrik) etik anlayışın ötesine geçmeyi gerektiren derin bir etik açılımı zorunlu kılmaktadır. Doğayı yalnızca insana hizmet eden araçsal bir değer olarak gören sığ ekolojik yaklaşım, iklim değişikliği gibi sistemik krizlerin kaynağıdır²⁰⁵. Mevcut uluslararası anlaşmalar, bu etik dönüşümü sağlamada yetersiz kalmış, karbon ticaret mekanizmaları gibi piyasa temelli çözümler, kirlenme hakkının ticaretini mümkün kılarak sorunun devamına zemin hazırlamıştır²⁰⁶. Küresel ısınmanın durdurulması için daha yüksek ahlaki standartlar ve normlar, özellikle kuşaklar arası adaletin sağlanması adına

---

¹⁹⁶ Lazarus (n 174) 1204; Duygun (n 178) 91.

¹⁹⁷ Kara ve Yereli (n 18) 7-15; Yurtcanlı Duymaz (n 9) 27-30.

¹⁹⁸ Akbaş ve Kırımlı (n 25) 85-86.

¹⁹⁹ Demir, Kant ve Rawls, (n 157) 70-73.

²⁰⁰ Öner (n 138) 45-48.

²⁰¹ Duymaz (n 1) 123.

²⁰² Af Örgütü (n 2) 8, 90.

²⁰³ Mayer (n 88) 434.

²⁰⁴ Peel and Osofsky (n 91) 4.

²⁰⁵ Tuğaç, (n 53) 327-339; Arıkan (n 53) 191-200.

²⁰⁶ Aksoy Özcan (n 60) 181-183.

gereklidir²⁰⁷. Doğal varlıklara hukuki kişilik tanınması gibi yenilikçi modeller tartışılmalıdır²⁰⁸.

İklim değişikliği krizinin çözümü, uluslararası hukuk ve ulusal Anayasal yükümlülükler temelinde hukuki araçların geliştirilmesi ve uygulanmasıyla mümkündür²⁰⁹. Uluslararası ve bölgesel mahkeme içtihatları (Almanya *Klimaschutz*, Hollanda *Urgenda* ile AIHM kararları) kapsamında devletlerin insan haklarını (yaşam, özel hayat) koruma pozitif yükümlülükleri gereği, bilimsel kanıtlara dayalı somut azaltım hedefleri benimsemek zorunda olduğu vurgulanmalıdır²¹⁰. Türkiye'nin Paris Anlaşması'na taraf olması ve Anayasa m. 56'nın sağladığı güvenceler, İklim Kanunu'nun uygulanmasının Anayasa hukuku denetimine tabi olacağı normatif bir çerçeve çizmektedir²¹¹. Bu kanun, salt gönüllülük esasına dayalı ulusal katkı beyanlarının ötesine geçerek, kuşaklararası adaleti temel alan bağlayıcı emisyon hedefleri belirlemelidir²¹². Türkiye'nin mevcut iklim politikaları ve yasal düzenlemeleri, iklim adaleti ve çevre hakkı perspektifiyle yeniden şekillendirilmeli, dezavantajlı grupların katılımı sağlanmalı ve hukuki güvenceler artırılmalıdır²¹³. Nitekim Anayasa'nın "*Milletlerarası andlaşmaları uygun bulma*" başlıklı m. 90/5 hükmü: "*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.*" şeklindedir. Söz konusu Anayasal düzenleme uyarınca çevre hakkı güvenceleri doğrultusunda başta Paris Antlaşması olmak üzere uluslararası belgelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Türkiye'nin çevre hakkını güçlendiren, insan hakları temelli ve adil bir iklim yönetimi için öne çıkan politika önerileri şunlardır:

- İklim Kanunu; net sıfır emisyon ve ara azaltım hedeflerini içeren hususlar, karbon piyasası ve sınırdaki karbon vergisi, dezavantajlı grupların korunmasına yönelik açık kurallar ve bilgiye erişim, katılım ile yargı yoluna başvuru hak teminatları içerecek şekilde revize edilmelidir²¹⁴.

- İklim politikalarının tasarımı ve uygulanmasında sendikalar, kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler, yoksullar ve yerel toplulukların anlamlı temsili sağlanmalı, merkezi ve yerel yönetimler ile sivil toplumun sürece aktif katılımı garantilenmelidir.

²⁰⁷ İçgi ve Çobanoğlu (n 176) 130-144.

²⁰⁸ Christopher D. Stone, 'Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects' (1972) 45 Southern California Law Review 458.

²⁰⁹ Engin Fırat, 'Rights-Based Litigation in Tackling Climate Can the ECtHR be Effective in Protecting Rights in the Context of Climate Change?' (2023) (26) Law & Justice Review 95; Yurtcanlı Duymaz (n 9) 2.

²¹⁰ Çakan (n 97) 36.

²¹¹ Türkoğlu Üstün (n 5) 2573.

²¹² Açımız (n 12) 368, 389; Duygun (n 178) 91.

²¹³ Özkaya (n 6) 263-264.

²¹⁴ Yalçın (n 23) 109; Açımız (n 12) 420.

- Ulusal Emisyon Ticaret Sistemi ve karbon vergilendirme mekanizmaları etkin biçimde uygulanmalı; yenilenebilir enerji yatırımları ve enerji verimliliği kamu ve özel sektörde önceliklendirilmelidir²¹⁵.

- 1982 Anayasası'nın 56. maddesinin hak temelli yaklaşım ve kuşaklar arası adalet perspektifiyle yorumlanması, bireysel başvuru ve idari yargı yollarının güçlendirilmesi gerekmektedir.

- Eğitim, bilgilendirme ve katılım unsurlarının etkinleştirilmesi açısından iklim değişikliğiyle mücadelede toplumsal bilinci artırmak için eğitim müfredatına iklim krizi entegre edilmeli ve medya, sivil toplum işbirliğiyle bilgiye erişim kolaylaştırılmalıdır.

- İklim değişikliği ile mücadele politikalarına teknolojik ve bilimsel destek kapsamında iklim dostu teknoloji geliştirme teşvik edilmeli, disiplinler arası araştırmalar desteklenerek doğru ve güncel veri tabanları oluşturulmalıdır.

- Uluslararası deneyimden yararlanma ve uyum politikası bağlamında Birleşmiş Milletler, AB, AIHM, Amerikalılar Arası İHM, Almanya ve Hollanda gibi iyi uygulama örneklerine dayalı olarak ulusal iklim politikaları uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmelidir.

Değinilen önerilerin uygulanması doğrultusunda Türk hukukunda çevre hakkı; iklim adaleti ışığında güvence altına alınabilecek ve gelecek nesillerin haklarını Anayasal ve yasal korumaya alarak sürdürülebilir bir gelecek sağlanabilecektir. Adil, kapsayıcı, etkili ve kaynakça referanslı politikalar, toplumsal dönüşüm ve uluslararası işbirliğinde kalıcı başarıyı olanaklı kılacaktır.

SONUÇ

İnsan hakları temelli politika yaklaşımı, iklim değişikliğiyle mücadelede karar alma süreçlerine katılım, bilgiye erişim, eşitlik ve ayrımcılık yasa ilkelerine dayanmalıdır. Türkiye'de sosyal adalet, dirençli politika, aktif devlet rolü ve güncellenmiş sosyal koruma ağları iklim değişikliğiyle baş etmede kilit unsurlar niteliğindedir. Uluslararası işbirliği (Paris Anlaşması, Avrupa İklim Tüzüğü), devletlerin ve şirketlerin sorumluluklarının yanı sıra etkili tazminat ve telafi mekanizmalarının kurulmasını gerektirmektedir. Normatif bağlamda çevre hakkı, ekonomik ve sosyal haklar dışında insanın yaşam hakkı ve onuruna dayalı, kuşaklar arası adaleti önceleyen bir hak olarak tanınmalı ve uygulanmalıdır. Sonuç olarak, iklim değişikliğiyle mücadele ve çevre hakkı alanında devletin pozitif yükümlülüklerinin netleştirilmesi ve bireylerin haklarını etkin kullanabilmesi için hukuki düzenlemelerin güçlendirilmesi gerekmektedir. Böylece çevre hukukuna ilişkin düzenlemeler, adalet ve hakkaniyet temeline dayandırılacaktır.

Çevre hakkı, iklim eylemini meşrulaştıran değil; onu içerik, yöntem ve adalet bakımından sınırlayan ve yönlendiren bir üst norm olarak kabul edilmelidir. İklim değişikliği ile mücadele politikaları kapsamında çevre hakkının kuşaklar arası adalet, iklim adaleti ve hak temelli iklim yönetimi

²¹⁵ Karakaya (n 143) 11; Öztürk ve Toprak (n 68) 16.

kavramlarından oluştuğu vurgulanmalıdır. evre hakkının iklim değişikliği mücadele politikaları ile beraber ele alınmasında hak temelli bir yaklaşım benimsenmeli ve öncelikle evre hakkına ilişkin usul güvencelerinin sağlanması gerekmektedir. Hak merkezli iklim mevzuatının oluşturulmasında temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir evre hakkına dair kuşaklar arası adalet ve iklim adaleti ilkeleri açıkça temel esas olarak benimsenmelidir. Söz konusu mevzuat, Paris Antlaşması, evre hakkı ve iklim değişikliği ile mücadeleye dair içtihatlar (Almanya, Hollanda, AIHM ve Amerikalılar Arası İHM kararları) ışığında ortaya konulan kurallara uygun şekilde ele alınmalıdır. Türk hukukunda evre hakkına ilişkin başta Anayasal düzenleme (m. 56) ve İlim Kanunu olmak üzere tüm hukuki düzenlemelerin “Yeşil Anayasa” perspektifinde yorumlanması ve davalarda küresel bağlamdaki iyi uygulama örneklerinin baz alınarak karar verilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin iklim değişikliğiyle mücadelesinde mevcut hukuki ve kurumsal yapının bazı temel sorunları tam olarak ele alamadığı görülmektedir. Özellikle gönüllülüğe dayalı uluslararası anlaşmaların sınırlılıkları, ulusal mevzuattaki boşluklar, kurumsal yapıdaki temsil eksiklikleri ve vresel kuşkuculuk gibi engeller, etkin bir mücadelenin önündeki başlıca zorluklardır. İlim adaleti ilkesinin tam anlamıyla uygulanması, kırılgan grupların karar alma süreçlerine dahil edilmesi ve tüm paydaşların katılımını sağlayacak şeffaf, esnek ve bütüncül politikaların geliştirilmesi, Türkiye'nin iklim değişikliğine karşı dirençliliğini artırmak ve sürdürülebilir bir geleceği güvence altına almak için elzemdir. Bu durum; yalnızca vresel bir yükümlülük değil, aynı zamanda toplumsal bir dönüşüm ve adalet meselesidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

Açımız B, 'Devletin Yükümlülüklerine Sorumluluğuna ve Yargıcın Yetkilerine Yaklaşımında Etkileri Bakımından Sistemik İklim Davaları' (2022) 19(2) Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 343–428.

Akbaş İ ve Kırmımlı E N, 'İklim Değişikliği Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi Akademik Eğilimler ve Odak Alanları' (2025) 9(1) Politik Ekonomik Kuram 80–106.

Aksoy Özcan B, 'Ortak Mülkiyet Çerçevesinde İklim Değişikliği Sorununun Çözümünde Kyoto Protokolü'nün Etkisi' (2020) 20(2) Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 169–184.

Aksoylu Ö, 'Planlama Hukukunda Olağanüstü Hal Uygulamaları ve Yasalar' içinde Toprak M (eds) Ekolojik Kriz ve Kentler (Türkiye Barolar Birliği Yayınları Ankara 2015) 152–162.

Arıkan Engin, 'Çevreci Düşünce ve Çevre Hukuku İçin Radikal Bir Kılavuz Arne Naess'in Derin Ekoloji Yaklaşımı' (2020) 2(1) Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 191–220.

Atlan H ve Akçapa M, 'İklim Değişikliğiyle Mücadelede Ulusal Politikaların Uluslararası Yansımaları Çin ve ABD Stratejilerinin Karşılaştırmalı Analizi' (2024) 25(4) Journal of Economics and Administrative Sciences 669–681.

Aydın G ve Genç F N, 'Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Afet ve İklim Değişikliği Politikaları' (2023) 13(2) Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 563–590.

Aydın Z ve Atay P M, 'İklim Değişikliği ile Mücadelede Uygulanan Kamu Politikaları Bakımından Türkiye'nin Avrupa Birliği İçindeki Durumunun Analizi' (2024) 16(30) Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD) 173–185.

Barnett J and O'Neill S, 'Maladaptation' (2010) 25 Global Environmental Change 211–213.

Besnili M O, 'İklim Değişikliği ve Sosyal Adalet Sosyal Politika ve Dayanıklılık Çerçevesinden Bir İnceleme' (2023) 3(2) Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi 20–37.

Beşbalı S G, 'Çevre Sorunları Çerçevesinde Küresel İklim Değişikliği' (2023) 9(2) Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 500–521.

Bodansky D, 'The Copenhagen Climate Change Conference a Postmortem' (2010) 104(1) American Journal of International Law 230–240.

Brousseau J J, Stern M J, Pownall M and Hansen L J, 'Understanding How Justice is Considered in Climate Adaptation Approaches a Qualitative Review of Climate Adaptation Plans' (2024) 29 (12) Local Environment 1644–1663.

Çakan S, 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde İklim Değişikliği Davaları' (2025) 29(1) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 197–244.

Çakan S, 'İklim Değişikliği ve Yaşam Hakkı Urgenda Vakfı v. Hollanda Hükümeti Davası' (2023) (1) Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (*Urgenda Vakfı V. Hollanda*) 19–44.

Çamaş T ve Turan M, 'Afet Yönetiminde Yeni Bir Model Türkiye Ulusal Risk Kalkınma Modeli' (2023) (4) Çevre Şehir ve İklim Dergisi 238–261.

Çelik E, 'İnsan Hakları Bakımından Kavramına Bir Giriş ve Kavramın AIHM Kararlarındaki Görünürlüğü' (2020) (22) Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 57–77.

Çörtoğlu F S, 'Avrupa Birliği İklim Politikasının Bütünleşmesi'nde Sürdürülebilir Kalkınma'nın Etkisi' (2019) 3(1) Contemporary Research in Economics and Social Sciences 196–216.

Deliktaş A, 'Küresel İklim Değişikliği Konusuna Amerikan Yaklaşımı' (2021) 6(2) Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 309–322.

Demir A, 'İklim Adaletine Kant ve Rawls'un Etik Temelli Adalet Çerçevesinde Felsefi Bir Yaklaşım' 2022(33) İnsan ve İnsan Dergisi 63–75.

Demir A, 'Paris Anlaşması ve 26. Taraflar Konferansı (Cop 26)'nda Türkiye Değerlendirmesi Yükümlülükler ve Sorumluluklar' (2022) 15(2) Biological Diversity and Conservation 162–170.

Demir E, 'Uluslararası Sistemde İklim Değişikliği Krizler ve Yeni Arayışlar' (2025) 8(1) Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi (*Krizler*) 81–94.

Demir İ, 'Küresel İklim Değişikliği ve İklim Değişikliği Çalışmaları' (2016) 3 (5) 21. Yüzyılda Fen ve Teknik 11–17.

Dinç G, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre Çevre ve İnsan* (Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2008).

Duygun A M, 'Bir Temel Hak Olarak Kuşaklararası Adalet Hakkı ve Çevre Hukuku Federal Alman Anayasa Mahkemesi'nin 'İklim Koruma Yasası' Kararının Getirdikleri' içinde Bozkurt K, (eds) Küresel Isınma ve İklim Koruma Hukuku (Legal Yayıncılık 2024) 87-96.

Duymaz E, 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı' 2012 (47) İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 121–160.

Erdoğan S, 'İklim Değişikliğine Karşı Verilen Küresel Mücadele ve Avrupa Birliği' (2018) 7(4) Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi 703–718.

Eren O E, 'Çin-ABD Rekabetinde Gri Bölge İklim Değişikliği Müzakereleri' (2023) 3(2) Sürdürülebilir Çevre Dergisi 85–98.

Ertaş Ş, *Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku* (İleri Yayınları, 2012).

Fırat E, 'Rights-Based Litigation in Tackling Climate Can the ECtHR be Effective in Protecting Rights in the Context of Climate Change?' (2023) (26) Law & Justice Review 89–140.

Forsyth T ve Mcdermott C L, 'When Climate Justice Goes Wrong Maladaptation and Deep Co-Production in Transformative Environmental Science and Policy' (2022) 98 Political Geography 1–10.

Gonzalez C G, 'Racial Capitalism Climate Justice and Climate Displacement' (2021) 11(1) Onati Socio-Legal Series 108–147.

Gümüş Boyacı T Ö, 'İklim Değişikliği Nedeniyle Yerinden Edilmiş Kişilerin Korunmasına Yönelik İlk Kararlar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Geri Göndermeme İlkesi' (2020) (38) İnsan Hakları Yıllığı 41–81.

Güveyi Ü, '1982 Anayasası Kapsamında Çevre Hakkının Karşılaştırmalı Kısa Tahlili' (2018) 24(2) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 633–659.

Ilık Bilben M S, 'Yeni bir Toplumsal Düzenin Doğum Sancısı İklim Adalet(sizliği) ve Hak Temelli Yaklaşımın Önemi' (2018) 8(1) Mediterranean Journal of Humanities 213–226.

İlçi T ve Çobanoğlu N, 'İklim Değişikliğinin ve İklim Değişikliğiyle İlgili Küresel Anlaşmaların Çevre Etiği Bakımından Değerlendirilmesi' (2019) 7(2) Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi 130–146.

Juhola S, Heikkinen M, Pietilä T, Groundstroem F ve Käyhkö J, 'Connecting Climate Justice and Adaptation Planning an Adaptation Justice Index' (2022) 136 Environmental Science and Policy 609–619.

Kaboğlu İ, 'Bir İnsan Hakkı Olarak Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşam Hakkı' içinde Toprak, M (eds) *Kent ve Çevre Davalarında Ehliyet ve Menfaat* Türkiye Barolar Birliği Yayınları Ankara 2014 20–30.

Kaboğlu İ ve Yancı Özalp N, *Çevre Hakkı* (Tekin Yayınevi, 2021).

Kara K Ö ve Yereli A B, 'Dayanışma Hakkı Bağlamında Çevre Hakkı ve İklim Mücadelesine Katkısı' (2025) 40(1) İzmir İktisat Dergisi 1–18.

Karakaya E, 'Paris İklim Anlaşması İçeriği ve Türkiye Üzerine bir Değerlendirme' (2016) 3(1) Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1–12.

Kaya H E, 'Kyoto'dan Paris'e Küresel İklim Politikaları' (2020) 4(10) Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi (*Kyoto*) 165–191.

Kaya Y, 'Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek' (2017) 14(54) Uluslararası İlişkiler 87–106.

Keleş R ve Ertan B, *Çevre Hukukuna Giriş* (İmge Kitabevi, 2002).

Konuk Sommer B, 'Çevre ve İnsan Hakları İlişisine Yeni Bir Yaklaşım Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi'nin OC-23/17 Sayılı Tavsiye Görüşü' (2020) 11(1) İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (*Tavsiye Görüşü*) 384–393.

Konuk Sommer B, 'Türk Hukukunda Çevre Hakkının Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması' (2019) (2) Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi (*Çevre Hakkı*) 169–188.

Kovancı E, 'İklim Krizini Hak Temelli Yaklaşım Özelinde Değerlendirme' (2022) 13(37) İdeal Kent Araştırmaları Dergisi 1535–1565.

Kundis Craig R, 'Stationarity is Dead'- Long Live Five Principles For Climate Adaptation Law' (2010) 34(1) Harvard Environmental Law Review 9–73.

Lazarus R J, 'Super Wicked Problems and Climate Change Restraining the Present to Liberate the Future' (2009) 94 Cornell Law Review 1153–1234.

Liddell J L, Mckinley C ve Lilly J M, 'Historic and Contemporary Environmental Issues among Native Americans in the Gulf Coast Region of the United States' (2021) 15(1) Studies in Social Justice 1–24.

Mayer B, 'Climate Change Mitigation as an Obligation under Human Rights Treaties?' (2021) 115(3) American Journal Of International Law 409–451.

Mayrhofer M, 'Framing UN Human Rights Discourses on Climate Change the Concept of Vulnerability and Its Relation to the Concepts of Inequality and Discrimination' (2024) 37(1) International Journal for the Semiotics of Law 91–117.

Memiş E, 'Alman Anayasası'nda Çevreyi Koruma Normu ve Çevreyi Koruma İlkeleri' (2006) 5(2) Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 53–65.

Oder B, 'Yurttaşlar ve Sivil Toplumun Dava Ehliyeti ve Menfaat Kavramı' içinde Toprak, M (eds) *Kent ve Çevre Davalarında Ehliyet ve Menfaat* (Türkiye Barolar Birliği Yayınları 2014) 121–128.

Öner Ş, 'İklim Değişikliği Sorununun Uluslararası Eşliğinde Türkiye'nin Politika ve Kurumlarına Yansıması' (2023) (18) Ombudsman Akademik 13–47.

Özan Ö, 'Türkiye'nin İklim Değişikliği Politikalarının Avrupalılaşması' (2025) 35(1) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 79–94.

Özer Y E, 'İklim Değişikliği Yönetimindeki Aktörlerin Analizi ve Türkiye' (2017) 13(4) Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi 833–851.

Özkaya S, 'Türkiye'nin İklim Değişikliğine Yönelik Politikaları ve Kurumsal Yapısı' (2024) 6(3) Journal of Environmental and Natural Studies 252–269.

Özkaya Özlüer I, 'İklim Krizi ve Afet Planlaması (Türkiye'nin Kalkınma Planlarına Yansıyan Afet Stratejisi)' (2021) 16(36) Memleket Siyaset Yönetim (MSY) 397–420.

Özkerim Güner N, *İklim Değişikliği Nedeniyle Devletlerin Sorumluluğu* (Yetkin Yayınları 2018).

- Özkerim Güner N, 'İklim Değişikliği ve Dünya Mirasının Korunması' (2021) 11(2) Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (*Dünya Mirası*) 263–288.
- Özkerim Güner N, 'İklim Değişikliğine İlişkin Hukuki İlkeler' (2023) 1(1) Karatekin Hukuk Dergisi (*Hukuki İlkeler*) 61–71.
- Öztürk M ve Öztürk A, 'BMİDÇS'den Paris Anlaşması'na Birleşmiş Milletler'in İklim Değişikliğiyle Mücadele Çabaları' (2019) 12(4) Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 527–541.
- Öztürk Şaile T ve Toprak Z F, 'Kyoto Protokolü ve Türkiye'nin Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi' (2024) 8(1) Türk Hidrolik Dergisi 7–18.
- Pamukçu K 'Küresel Isınmaya Karşı Küresel İşbirliği' (2006) 3(10) Uluslararası İlişkiler 181–215.
- Peel J ve Osofsky H M, 'Climate Change Litigation' (2020) 16(8) The Annual Review of Law and Social Science 1–18.
- Roschmann C, 'İklim Değişikliği ve İnsan Hakları (Climate Change and Human Rights)' (çev.) Fırat E, (2021) 70(4) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1155–1198.
- Sancakdar O, 'İklim Değişikliğinin Kamu Hizmeti Sürdürülebilir Kalkınma ve Temel Haklara Etkilerinden Kesitler ve İklim Davaları' (2023) (22) İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi 99–129.
- Savaresi A, 'Environment and Human Rights' in Peters A and Wolfrum R (eds) Environment and Human Rights (Oxford University Press 2023) 446–455.
- Savcı M ve Yıldırım K, 'İklim Değişikliği ve Çevresel Maliyetler Kirlenen Öder İlkesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme' (2024) 8(2) Fiscoeconomia 862–886.
- Semiz Y, 'Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi' (2014) 4(2) Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi 9–46.
- Stone C D, 'Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects' (1972) 45 Southern California Law Review 450–501.
- Süslü G, 'Beyaz Enerji Hakkı' (2021) (48) Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 439–472.
- Topçuoğlu M, *Çevre Hakkı ve Yargı* (Türkiye Çevre Vakfı Yayını, 1998).
- Tuğaç Ç, 'Avrupa Birliği'nin İklim Değişikliğine Uyum Politikalarının Gelişimi ve Güncel Uyum Politikalarının Türkiye İçin Önemi' (2022) 15(3) Kent Akademisi Dergisi 958–982.
- Tuğaç Ç, 'İklim Değişikliğiyle İlgili Birleşmiş Milletler Belgelerinin Derin Ekoloji Bağlamında Değerlendirilmesi' (2018) 22(2) Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi 325–359.
- Turgut N, *Çevre Hukuku* (Savaş Yayınevi, 2001).
- Türkoğlu Üstün K, 'Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında Çevre Hakkına Yaklaşımı' (2021) 29(3) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2545–2593.
- Türkoğlu Üstün K, 'Yeni Bir Dönemin Başlangıcı Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türk Çevre Hukuku ve Politikalarına Etkileri' (2021) 16(36) Memleket Siyaset Yönetim (MSY) (*Avrupa Yeşil Mutabakatı*) 329–366.
- Üçışık H G ve Üçışık H F, *Çevre Hukuku* (Ötüken Yayınları, 2021).
- Ünal E, 'Uluslararası ve Ulusal Mahkeme Kararları Işığında İklim İctihadının Gelişimi' (2024) (6) Çevre Şehir ve İklim Dergisi 168–209.
- Yalçın C E, 'Çevre Hakkının Anayasa Mahkemesi Önünde Başvuruya Konu Edilebilirliği ve Konuya İlişkin Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yaklaşımı' (2021) 9(1) Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 89–115.
- Yüksel C, 'İklim Değişikliğiyle Mücadelede Bir Araç Olarak Uluslararası İnsan Hakları Hukuku' (2022) 10(2) Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi 339–366.

Yüzer Eltimur D, 'AİHM ve Anayasa Mahkemesi İçtihatları Işığında Çevrenin Korunmasında Devletin Pozitif Yükümlülükleri' (2018) 13(145) Terazi Hukuk Dergisi 93–114.

Zengin M A, 'Katılımcı Demokrasinin Vasıtaları ve Bu Vasıtalardan Referandumun Çevre Hakkına Olan Etkileri' (2019) (2) Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi 24-54.

Mahkeme Kararları ve Çevrimiçi Kaynaklar

AİHM, López Ostra v. Spain, no, 16798/90 (ECtHR 9 December 1994) E.T. 13.09.2025.

AİHM, Verein Klimasenioren Schweiz and others v. İsviçre no: 53600/20, (ECtHR 9 April 2024) E.T. 13.09.2025.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, 24 Mart 2021 tarihli *Klimaschutz* kararının İngilizce metni için bkz. <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2021/03/rs20210324_lbvr265618en.html> E.T. 13.09.2025.

Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi, 15 Kasım 2017 tarihli ve “*The Environment and Human Rights*” başlıklı Tavsiye Kararı'nın metni için bkz. <https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_23_ing.pdf> E.T. 16.09.2025.

Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi, 29 Mayıs 2025 tarihli “*Climate Emergency and Human Rights*” başlıklı Tavsiye Kararı'nın metni için bkz. <https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_32_en.pdf> E.T. 17.09.2025.

Amnesty International (Uluslararası Af Örgütü) *Haklarımızı Yakmayın! İnsanlığı İklim Krizinden Korumak İçin ve Şirketler Ne Yapmalı? 2021* <<https://www.amnesty.org/en/documents/pol30/3476/2021/trve>> E.T. 15.10.2025.

Anayasa Mahkemesi 2006/99, 2009/9, 15/01/2009.

Anayasa Mahkemesi 2011/27, 2012/101, 05/07/2012.

Anayasa Mahkemesi Mehmet Kurt Başvurusu, no 2013/2552, 25/2/2016.

Anayasa Mahkemesi Fevzi Kayacan Başvurusu, no 2013/2513, 21/4/2016.

BM Çocuk Hakları Komitesi, 8 Ekim 2021 tarihli Sacchi et al. v. Argentina, Brazil, France, Germany & Turkey isimli ve 108/2019 başvuru numaralı kararı için bkz. <<https://climatecasechart.com/non-us-case/sacchi-et-al-v-argentina-et-al/>> E.T. 12.09.2025.

Hollanda Temyiz Mahkemesi, 11 Şubat 2025 tarihli Milieudéfensie et al. v. Royal Dutch Shell plc. başlıklı karar için bkz. <<https://climatecasechart.com/non-us-case/milieudéfensie-et-al-v-royal-dutch-shell-plc/>> E.T. 15.11.2025.

Hollanda Yüksek Mahkemesi, 20 Aralık 2019 tarihli *Urgenda Foundation / Hollanda* kararının metni için bkz. <<https://linkeddata.overheid.nl/front/portal/document-viewer?ext-id=ECLI:NL:HR:2019:2007>> E.T. 16.09.2025.

TİHEK *İklim Değişikliği ve İnsan Hakları Raporu 2024* <<https://www.tih.gov.tr/public/editoruploads/mlixuul2.pdf>> E.T. 08.10.2025.

Uluslararası Adalet Divanı, 23 Temmuz 2025 tarihli ve orijinal ismi “Obligations of States in respect of Climate Change” olan Danışma Görüşü metni için bkz. <<https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/187/187-20250723-adv-01-00-en.pdf>> E.T. 10.09.2025.

Yurtcanlı Duymaz S, *Bir İnsan Hakları Sorunu Olarak İklim Değişikliği 2020* <<https://rwistanbul.org/rapor/0.57647100%201581931516.pdf>> E.T. 21.09.2025.

23 Mayıs 1949 tarihli Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın Türkçe metni için bkz. <<https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80207000.pdf>> E.T. 15.09.2025.

16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilen Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi için <https://treaties.un.org/doc/treaties/1976/03/19760323%2006-17%20am/ch_iv_04.pdf ile Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi için <https://treaties.un.org/doc/treaties/1976/01/19760103%2009-57%20pm/ch_iv_03.pdf> E.T. 10.09.2025.

1992 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi orijinal metni için bkz. <https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf> E.T. 08.09.2025.

1997 yılında düzenlenen Kyoto Protokolü'nün orijinal metni için bkz. <https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/09/19980921%2004-41%20PM/Ch_XXVII_07_ap.pdf> E.T. 08.09.2025.

16 Ekim 2003 tarihli ve 4990 sayılı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair Kanun için bkz. <<https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D22/Y1/T1/KanunMetni/bd690702-93ce-40ee-8daa-7eeef1c4b9ce.html>> E.T. 11.03.2026.

5 Şubat 2009 tarihli ve 5836 sayılı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolüne Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair Kanun metni için bkz. <<https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D23/Y2/T1/KanunMetni/949ac3ed-6637-4fc6-b0dd-7517f4eab80f.html>> E.T. 11.03.2026.

2015 yılında düzenlenen Paris Anlaşması'nın orijinal metni için bkz. <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2016/02/20160215%2006-03%20PM/Ch_XXVII-7-d.pdf> E.T. 08.09.2025.,

11 Aralık 2019 tarihli Orijinal ismi “*The European Green Deal*” olan Mutabakat metni için bkz. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52019DC0640>> E.T. 11.09.2025.

24 Haziran 2021 tarihinde kabul edilen ve orijinal ismi “*European climate law*” olan Tüzük metni için bkz. <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649385/EPRS_BRI\(2020\)649385_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649385/EPRS_BRI(2020)649385_EN.pdf)> E.T. 11.09.2025.

7 Ekim 2021 tarihli ve 4738 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı için bkz. <<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/20.5.4738.pdf>> E.T. 10.03.2025.

2024-2030 İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı ile İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Planı için bkz. <<https://iklim.gov.tr/eylem-planlari-i-19>> E.T. 25.12.2025.

2 Temmuz 2025 tarihli ve 7552 sayılı İklim Kanunu için bkz. <<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7552&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>> E.T. 10.03.2025.

2 Temmuz 2025 tarihli ve 7552 sayılı İklim Kanunu Gerekçesi için bkz. <<https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y3/T2/WebOnergeMetni/c0986a6f-d636-4c89-a92f-5db951eeeb09.pdf>> E.T. 25.11.2025.